

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Přírodovědecká fakulta
Katedra demografie a geodemografie

**ZMĚNY V REPRODUKČNÍM CHOVÁNÍ ČESKÉ
POPULACE PO ROCE 1990 A JEJICH PŘÍČINY**

Bakalářská práce

Helena Polesná

2011

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval/a samostatně a že jsem uvedl/a všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne

Podpis:

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce RNDr. Jiřině Kocourkové, Ph.D. za rady a čas, který mi ochotně věnovala. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat Dr. Gijssu Beetsovi z Nizozemského interdisciplinárního demografického institutu, který mi poskytl data potřebná k vypracování práce.

Změny v reprodukčním chování české populace po roce 1990 a jejich příčiny

Abstrakt

Cílem práce je postihnout a zhodnotit změny v demografickém chování obyvatel České republiky po roce 1990 a dále se pokusit odhalit jejich příčiny. K tomuto účelu jsou tyto změny porovnány pomocí teorie druhého demografického přechodu s průběhem změn v západních zemích, které v této práci reprezentuje Nizozemsko. Analytická část práce dokumentuje vývoj plodnosti, potratovosti, sňatečnosti a rozvodovosti v České republice a Nizozemsku od roku 1950. Část práce, která je zaměřena na identifikaci příčin změn, se zabývá změnami v hodnotových orientacích české a nizozemské populace mezi lety 1991 a 2008. Zde jsou využity výsledky šetření European Values Study a pozornost je zaměřena na změnu hodnot a postojů týkajících se manželství a rodičovství. Z výsledků práce se zdá být pravděpodobné, že změny, které probíhají v České republice, jsou svým charakterem podobné změnám, které jsou typické pro země západní Evropy. Příčiny těchto dramatických změn byly nalezeny v kombinaci vlivu strukturálních a kulturních faktorů.

Klíčová slova: druhý demografický přechod, hodnoty, plodnost, sňatečnost, potratovost, rozvodovost, demografické chování

Changes in reproductive behavior of the Czech population after 1990 and their causes

Abstract

The aim of this work is to record and assess changes in the demographic behavior of the Czech population since 1990 and then try to discover their causes. The Second Demographic Transition theory is used to compare these changes with the course of those that took place in Western countries represented in this work by the Netherlands. The analytical part documents the development of fertility, abortion, marriage and divorce behavior in the Czech Republic and the Netherlands since 1950. Part of this work, which is aimed at identifying causes of changes, deals with changes in the value orientations of Czech and Dutch population between 1991 and 2008. The results of the European Values Study were used. The attention is focused on the change of values and attitudes relating to marriage and parenthood. Based on the results, we conclude that the changes taking place in the Czech Republic are similar in nature to those, which are typical for Western European countries. The causes of these dramatic changes were found in the combined influence of structural and cultural factors.

Keywords: Second Demographic Transition, values, fertility, abortion, marriage, divorce, demographic behaviour

OBSAH

1	Úvod	7
1.1	Metody analýzy a zdroje dat	8
2	Teoretická východiska	10
2.1	Druhý demografický přechod	10
2.2	Diskuze v devadesátých letech	11
3	Analytická část	14
3.3	Porodnost	14
3.3.1	Trendy úhrnné plodnosti	14
3.3.2	Průměrný věk matek při narození prvního dítěte	17
3.3.3	Vývoj měr plodnosti dle věku	19
3.3.4	Mimomanželská plodnost a předmanželské koncepce	21
3.4	Potratovost	23
3.4.1	Legislativní podmínky	23
3.4.2	Vývoj vybraných ukazatelů potratovosti	24
3.4.3	Vývoj užívání antikoncepce	27
3.5	Sňatečnost	28
3.5.1	Úhrnná sňatečnost	28
3.5.2	Průměrný věk při prvním sňatku a pravděpodobnost uzavřít sňatek	30
3.6	Rozvodovost	33
3.7	Zhodnocení	35
4	Identifikace hodnotových orientací české populace	37
4.1	Význam studia hodnotových preferencí	37
4.2	Význam instituce manželství	38
4.3	Postoje k nesezdanému soužití	40

4.4	Manželství a dlouhodobý vztah jako předpoklad štěstí	41
4.5	Manželství a význam dobrého bydlení	43
4.6	Manželství a děti	45
4.7	Mateřství jako poslání ženy	47
4.8	Postoje ke svobodnému mateřství	49
4.9	Význam úplné rodiny pro štěstí dítěte	51
4.10	Rodičovství a zodpovědnost vůči společnosti	53
4.11	Postoje k interrupcím	55
4.12	Důležitost rodiny	58
4.13	Shrnutí	59
5	Závěr	61
	Seznam použité literatura	63
	Seznam tabulek	68
	Seznam obrázků	70
	Přílohy	

Chyba! Záložka není definována.

Kapitola 1

1 Úvod

Období po transformaci politického režimu s sebou nepřineslo jen přechod k tržnímu hospodářství, otevření hranic, nové možnosti cestování, vzdělávání a práce v zahraničí, ale také bezprecedentní změny v demografickém chování obyvatel České republiky. Pro českou populaci se během několika málo let stala typickou nízká plodnost a výrazně nižší intenzita sňatečnosti. Tento model demografického chování, který se v devadesátých letech začal projevovat, je výrazně odlišný od modelu, který panoval v době reálného socialismu. Po revoluci roku 1989 se změnil přístup státu k rodinné politice, výrazně se změnila ekonomická situace a nastalo období, kdy se česká populace střetává s hodnotami, postoji a životními styly typickými pro obyvatele zvláště západních zemí Evropy. Otázkou je, jakým způsobem bylo a je demografické chování české populace těmito skutečnostmi ovlivňováno.

Cílem práce je postihnout změny, které v demografickém chování obyvatel České republiky probíhají od devadesátých let a v návaznosti na tato zjištění se pokusit pomocí výsledků z výzkumů rodiny a manželství identifikovat příčiny těchto změn. Tyto změny jsou zde srovnávány se změnami, kterými prochází západní země Evropy již od poloviny šedesátých let, za účelem posouzení, zda jsou změny odehrávající se v České republice svým charakterem podobné nebo naopak odlišné. K tomuto účelu je v analytické části i v části věnované identifikaci proměn hodnotového systému jako reprezentant západních zemí vybráno Nizozemsko. Přičemž je v každé části kladen důraz na vývoj v České republice.

Práce je rozdělena do tří hlavních částí. První z nich, nazvaná teoretická východiska, je zaměřena na teorii druhého demografického přechodu, která v této práci slouží jako metodický nástroj k zachycení změn v demografickém chování české populace. Ukazatele, které jsou v práci využity, byly vybrány tak, aby bylo možné posoudit vývoj v České republice na základě charakteru proměn zachycených v teorii druhého demografického přechodu. Dále jsou v této části zmíněny názory demografů a sociologů na charakter a příčiny změn, kterými česká populace prochází. Druhá část práce je zaměřena na analýzu vývoje jednotlivých procesů demografického chování, jejichž charakter je od devadesátých let proměňován. Jedná se o

porodnost, potratovost, sňatečnost a rozvodovost. Pro účely zachycení změn ve své komplexnosti je počátečním rokem analyzovaného období u většiny ukazatelů, které srovnávají vývoj v České republice a Nizozemsku, rok 1950. Dále jsou využity některé další specifické ukazatele za Českou republiku, které postihují kratší období. Takto je učiněno, aby bylo možné změny lépe rozpoznat. Třetí část práce je zaměřena na identifikaci změn v hodnotovém systému české populace. Zde jsou využita data z Evropské studie hodnot a pomocí dvanácti vybraných otázek jsou zde postoje české populace srovnávány s hodnotovými preferencemi týkajícími se rodiny a manželství, které byly zjištěny v Nizozemsku.

1.1 Metody analýzy a zdroje dat

Co se týče datové základny v analytické části, pro Českou republiku byla většina dat čerpána především z Českého statistického úřadu. Dále jsou využita data týkající se vývoje užívání hormonální antikoncepce z Ústavu zdravotnických informací a statistiky. Za Nizozemsko byl hlavním zdrojem dat Nizozemský statistický úřad, některá další data byla čerpána z Human fertility database. Data, která nebyla za Nizozemsko dostupná v databázích, mi ochotně poskytl Dr. Gijs Beets z Nizozemského interdisciplinárního demografického institutu.

V první podkapitole analytické části vývoj plodnosti v Nizozemsku a v České republice od roku 1950 reprezentuje ukazatel úhrnné plodnosti, který představuje počet dětí, které by se narodily souboru 1000 žen během celého reprodukčního věku, kdyby se hodnoty měř plodnosti neměnily zhruba 35 let (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986: 296). Dále je v rámci srovnání vývoje plodnosti od roku 1950 mezi oběma zeměmi využit ukazatel průměrného věku matek při narození prvního dítěte, procento živě narozených dětí mimo manželství a míry plodnosti žen dle věku ve vybraných letech (počet živě narozených je zde vztažen ke střednímu stavu všech žen). Dále jsou zde uvedeny počty živě narozených v České republice ve vybraných letech od roku 1990 a také je zde zachycen trend plodnosti žen od roku 1980 v podobě měř plodnosti dle věkových kategorií na 1000 žen dané věkové kategorie. Charakter plodnosti v České republice od roku 1950 je zde také ilustrován ukazatelem podíl předmanželských koncepcí. Tento ukazatel vyjadřuje procento dětí, které se narodily do osmi měsíců po sňatku.

K zachycení vývoje umělých přerušení těhotenství je v podkapitole, jež se věnuje vývoji potratovosti v České republice a Nizozemsku od roku 1950, použit index umělé potratovosti, který vztahuje počty umělých přerušení těhotenství na 100 živě narozených. Z hlediska České republiky jsou využity míry umělé potratovosti dle věkových kategorií od roku 1987 (tento ukazatel představuje počet umělých přerušení těhotenství na 1000 žen dané věkové kategorie). Obsahem této podkapitoly je také srovnání procentuálního vývoje užívání hormonální antikoncepce žen v reprodukčním věku v České republice a Nizozemsku.

Vývoj sňatečnosti svobodných v České republice a Nizozemsku od roku 1950 ilustruje ukazatel úhrnné sňatečnosti žen vycházející z redukovaných měr sňatečnosti svobodných žen. Ukazatel redukovaných měr vztahuje sňatky svobodných žen ke střednímu stavu žen. Úhrnná sňatečnost svobodných žen představuje podíl žen, které za svého života alespoň jednou uzavřou sňatek a je vypočtena jako součet redukovaných měr. Dále je ke srovnání intenzity sňatečnosti v obou zemích využit ukazatel průměrného věku při prvním sňatku žen. V rámci sňatečnosti v České republice jsou využity pravděpodobnosti sňatku mužů a žen v roce 1989 a 2009.

Ke srovnání úrovně rozvodovosti v České republice a Nizozemsku od roku 1950 do roku 2009 je využit ukazatel úhrnné rozvodovosti. Tento ukazatel vyjadřuje, jaký podíl mužů, resp. žen se rozvede (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986, s. 273).

V části práce, která je zaměřena na identifikaci příčin změn jsou využita data z European Value Study a z publikace *Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008*. Sběr dat v rámci Evropské studie hodnot probíhá ve všech zemích za pomoci standardizovaného dotazníku na reprezentativním vzorku dospělé populace, který je ve většině případů získáván víceetapovým nebo stratifikovaným náhodným výběrem. Co se týče rozsahu výběrového souboru, v České republice se šetření zúčastnilo v roce 1991 2109 respondentů, 1908 respondentů v roce 1999 a 1821 dotázaných roku 2008. Nizozemský výběrový soubor zahrnoval roku 1999 1003 respondentů a v roce 2008 velikost výběrového souboru činila 1554 dotázaných.

Kapitola 2

2 Teoretická východiska

2.1 Druhý demografický přechod

Přibližně od poloviny šedesátých let započala proměna demografického chování západních zemí Evropy. V charakteru těchto změn holandský demograf Dirk van de Kaa spolu s belgickým demografem Ronem Lesthaeghem našli určité pravidelnosti a formulovali je do konceptu, který publikovali roku 1986 a nazvali jej druhým demografickým přechodem. Základní myšlenkou tohoto konceptu v roce 1986 bylo, že industrializované země započaly novou etapu v demografickém vývoji (Van de Kaa, 2002, s. 1). Tato etapa je typická poklesem plodnosti pod záchovnou hranici. Příčiny těchto změn Lesthaeghe a van de Kaa vidí převážně ve změně hodnot a postojů populací směrem k individualismu. Mezi projevy tohoto posunu autoři řadí (Van de Kaa, 2002, s. 6) zvýšení rozvodovosti, změnu postojů k potratům, zvýšení výskytu jiných forem soužití než je manželství, přijímání moderní antikoncepce a celkové oslabení rodiny jako instituce. V širším rámci je příčinou druhého demografického přechodu sociální změna, která má tři odlišné dimenze, které jsou spolu provázané: strukturální, kulturní a technologická. Strukturální aspekt změn zahrnuje socioekonomické změny ve společnosti spojené s procesem modernizace, kulturní aspekt zahrnuje změny hodnotového systému populace a technologická dimenze spočívá v rozvoji nových technických prostředků a jejich aplikaci (Van de Kaa, 2002, s. 23). Nicméně koncept druhého demografického přechodu byl také z různých důvodů kritizován např. Cliquetem a Colemanem.

Dle van de Kaa se druhý demografický přechod vyznačuje touto časovou sekvencí, která vznikla na základě pozorování z let 1965–1995:

1. Pokles úhrnné plodnosti v důsledku snížení plodnosti ve vyšším věku: pokles vyšších pořadí narozených
2. Klesá počet předmanželských početí a s tím i počet manželství uzavřených na základě těhotenství snoubenky
3. Sňatkový věk ještě klesá
4. Dochází k odkládání rodičovství, plodnost mladých žen klesá

5. Zvyšuje se počet rozvodů
6. Dochází k odkladu manželství do vyššího věku a roste počet nesezdaných soužití před uzavřením manželství. Zvyšuje se věk při prvním sňatku
7. Nesezdaná soužití jsou stále populárnější, manželství jsou odložena do doby těhotenství snoubenky. Zvyšuje se podíl dětí narozených mimo manželství a také průměrný věk matek při narození prvního dítěte
8. Dochází k legalizaci interrupcí a sterilizací, čímž dochází k dalšímu snížení nechtěných těhotenství. Klesá počet těhotenství žen staršího věku.
9. Nesezdaná soužití se stávají ještě populárnějšími, jsou stále častější u ovdovělých a rozvedených
10. Nesezdaná soužití se stávají stále více alternativou manželství, zvyšuje se mimomanželská plodnost
11. Průměrný počet dětí na jednu ženu se stabilizuje na nízké úrovni
12. Průměrný počet dětí na jednu ženu mírně roste v důsledku plodnosti žen, které své první mateřství odložily na pozdější dobu. Stále častěji se rodí děti nízkých pořadí ve vyšším věku
13. Ne všechny odložené děti se narodí
14. Roste dobrovolná bezdětnost
15. Velikost plodnosti generací nezajišťuje jejich reprodukci, tzn. počet dcer je menší než počet matek

(Van de Kaa, 2002, s. 10)

K této posloupnosti změn autoři konceptu uvádějí, že se nejedná o standardní scénář, ale je to obecnější příběh, kde je mnoho prostoru pro různé subscénáře vývoje (Lesthaeghe, 2010, s. 225). Sobotka uvádí, že logická časová sekvence změn v rámci druhého demografického přechodu je jakýmsi „ideálním systémem“ (Sobotka, Zeman, Kantorová, 2003, s. 253). A Lesthaeghe (Lesthaeghe, 2010, s. 225) dokumentuje, že díky šíření druhého demografického přechodu do zemí východní a střední Evropy je stále více patrné, že se složky tohoto přechodu mohou lišit v závislosti na kontextu. Na závěr této kapitoly je nutné zmínit, že změny v demografickém chování stále probíhají, nejsou ukončeny ani v severní a západní Evropě.

2.2 Diskuze v devadesátých letech

V devadesátých letech probíhala převážně na stránkách časopisu *Demografie* mezi odborníky z řad sociologů a demografů diskuze o povaze a příčinách momentálně probíhajících změn reprodukčního chování české populace. Podstata této diskuze spočívala ve dvou víceméně rozdílných pohledech, přičemž jeden je založen na vyvozování příčin změn z faktorů strukturních (např. Rychtaříková) a druhý z faktorů kulturních (např. Rabušic).

Rabušic při formulování svých závěrů vychází z toho, že v České republice probíhá opožděně druhý demografický přechod a mezi jeho hlavní teze, které vyjadřují podstatu jeho přístupu, patří tyto:

„Za hlavní příčinu demografických změn u nás považuji vznik demokratického prostoru pro svobodné individuální volby a životní styl.“ (Rabušic, 1997, s. 114)

„Proměny v charakteru demografické reprodukce nejsou výsledkem ekonomické krize a snížených sociálních jistot, nýbrž jsou výsledkem kulturních proměn, které krystalizovaly v mladých věkových kohortách zrozených od počátku sedmdesátých let“ (Rabušic, 1997, s. 115).

„Je samozřejmé, že mezi rodinným a reprodukčním chováním na straně jedné a socioekonomickými strukturami na straně druhé existuje vztah vzájemnosti: určitý režim reprodukčního chování socioekonomické struktury podporuje a tvaruje.“ (Rabušic, 1996, s. 180)

Postoj, který zaujala Rychtaříková lze vystihnout těmito tezemi:

„Je otázkou, zda je vhodné interpretovat stávající změny demografického chování obyvatelstva ve východní Evropě jako opožděný druhý demografický přechod, nebo jako něco „východoevropsky“ specifického.“ (Rychtaříková, 2001, s. 15)

„Prudkost změn demografických ukazatelů plodnosti, ale i sňatečnosti spíše naznačuje na krizové chování obyvatelstva v podmínkách, které přestaly favorizovat rodinu.“ (Rychtaříková, 1997/1998, s. 41)

„Jedná se o změny v normách a postojích lidí směrem k individualismu nebo jde o krizové chování obyvatelstva, které reaguje prudkým poklesem plodnosti podobně jako za světové hospodářské krize ve třicátých letech?“ (Rychtaříková, 1997/1998, s. 40)

Na tuto diskuzi navázali i někteří další odborníci, mezi které patřil např. Milan Kučera, který uvádí (Kučera, 1997, s. 269), že změny jsou způsobeny souběhem sociálních a ekonomických změn a začátkem druhého demografického přechodu. V jiném článku Kučera k tomuto tématu uvádí (Kučera, 1998, s. 4), že v předlistopadových podmínkách by pravděpodobně k druhému demografickému přechodu nedošlo nebo by trval celá desetiletí. Pavlík (Pavlík, 1997, s. 203) dává pokles plodnosti do souvislosti s celkovou ekonomickou, sociální a politickou transformací a dále tvrdí, že se rysy tohoto vývoje začaly projevovat již nejméně o 10 let dříve. Dalším příspěvkem k problematice druhého demografického přechodu byl článek Katriňák, ve kterém se zaměřil na sňatkové chování obyvatelstva po transformaci politického režimu a jak uvádí (Katriňák, 2004), hypotézu o tom, že mladí lidé preferují spíše jiné typy partnerského soužití než manželství, se mu nepodařilo vyvrátit.

V posledních letech se již mnoho příspěvků k této problematice neobjevuje. Jedním z těch, kteří reagovali na změny v demografickém chování ve střední a východní Evropě byl Lesthaeghe. Lesthaeghe uvádí (Lesthaeghe, 2010, s. 220), že všechny rysy charakteristické pro druhý demografický přechod se zde objevily současně. Dále tvrdí, že ekonomická krize v těchto zemích destabilizovala předchozí demografický režim, ale rysy druhého demografického přechodu se rodily již před rokem 1990.

Kapitola 3

3 Analytická část

Tato část práce je věnována vývoji porodnosti, sňatečnosti, potratovosti a rozvodovosti převážně v České republice v komparaci s vývojem v Nizozemsku. Pro účely zachycení a posouzení změn v demografickém chování, které proběhly po roce 1990 v České republice, jsou vybrány některé souhrnnější ukazatele, kterými je ve většině případů zachycen vývoj od roku 1950 jak v České republice, tak v Nizozemsku. Dále jsou zde pro důkladnější rozpoznání změn uvedeny některé specifitější ukazatele za Českou republiku (většinou za kratší období).

3.3 Porodnost

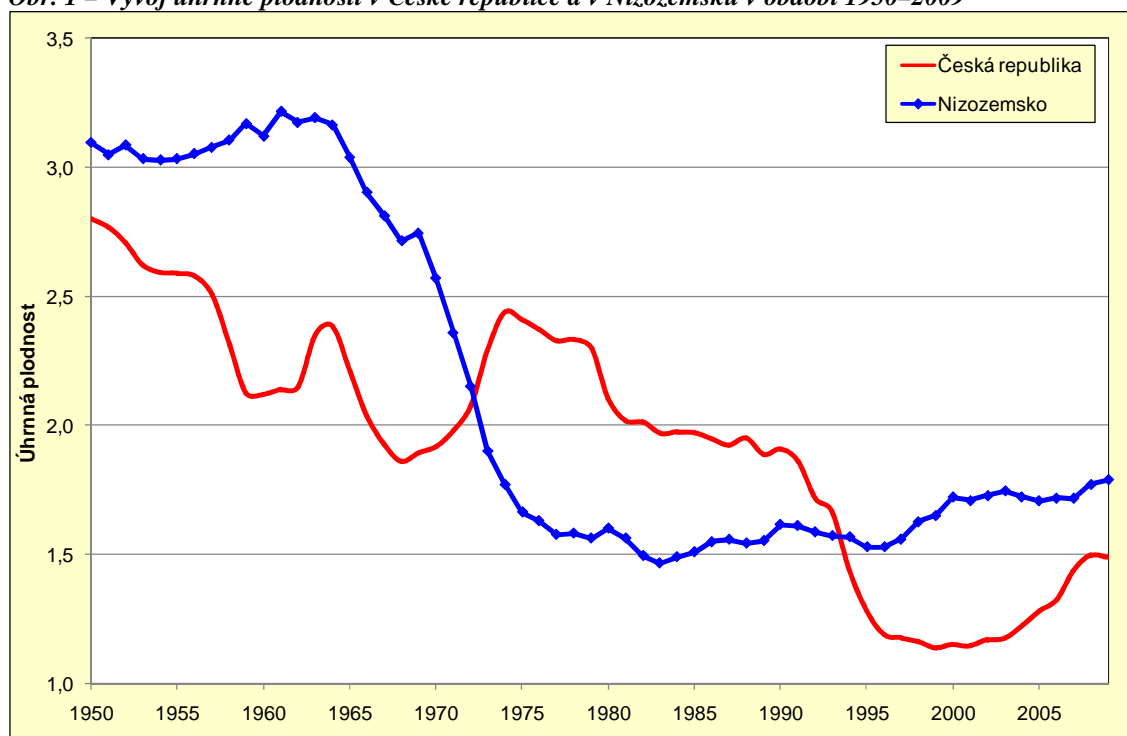
Změnám intenzity plodnosti byla a stále je věnována asi největší pozornost ze všech demografických procesů, které transformace demografického chování obyvatel České republiky v devadesátých letech nějakým způsobem zasáhla. Mezi důvody tohoto zvýšeného zájmu demografů, ale i celé veřejnosti je to, že se díky bezprecedentně nízké plodnosti ve věkové struktuře obyvatel České republiky vytvořil velký „zářez“, který vyvolává mnoho otázek budoucího vývoje, zvláště otázku, jaká bude realizovaná plodnost těchto početně slabých generací narozených zejména v devadesátých letech.

3.3.1 Trendy úhrnné plodnosti

Od roku 1950, kdy hodnoty úhrnné plodnosti v České republice dosahovaly 2,8 dítěte na jednu ženu, dochází ke snižování intenzity plodnosti (v důsledku odeznívání poválečného vzestupu), přičemž hodnoty 2,1, tedy hladiny prosté reprodukce bylo poprvé ve sledovaném období dosaženo roku 1959 (tato hodnota se udržovala až do roku 1962). Jak uvádí Rychtaříková (Rychtaříková, Kuchařová, 2008, s. 12), tato úroveň nebyla tehdy příliš obvyklá, Česká republika se tímto poklesem zařadila mezi země s nejnižší úrovní plodnosti na světě. Dále se v tomto období do vývoje plodnosti v České republice v podobě poklesu úhrnné plodnosti promítlo zavedení zákona o umělých přerušeních těhotenství roku 1957, který vstoupil v platnost roku 1958. *„Tento zákon poznamenal vývoj realizované plodnosti a*

porodnosti v celém následném období až do současnosti“ (Fialová, Kučera, 1996, s. 18). Na počátku šedesátých let úroveň úhrnné plodnosti ovlivnilo prodloužení placené mateřské dovolené, hodnoty tohoto ukazatele se v letech 1963–1964 zvýšily na 2,3–2,4. Nicméně od této doby dochází k poklesu, až na hodnotu 1,8 na konci šedesátých let. Vysvětlení této situace poskytují například Fialová a Kučera, kteří upozorňují (Fialová, Kučera, 1996, s. 18), že se v této době vytvořilo nepříznivé populační klima, které bylo způsobené pomalým rozvojem služeb, zhoršením situace rodin, stagnací příjmů apod.

Obr. 1 – Vývoj úhrnné plodnosti v České republice a v Nizozemsku v období 1950–2009

Zdroj: ČSÚ, Nizozemský statistický úřad

Reakcí na toto nepříznivé populační klima byla opatření rodinné politiky přijatá roku 1972, jejichž účinky se promítly ve zvýšení intenzity plodnosti, maxima úrovně úhrnné plodnosti bylo dosaženo roku 1974, a to hodnoty 2,44. V tomto období došlo ke zlepšení populačního klimatu, zvláště ve srovnání s lety šedesátými, zvyšovala se bytová výstavba, byla prodloužena placená mateřská dovolená, roku 1968 byl zvýšen příspěvek na dítě. Dalším důvodem zvýšení plodnosti v tomto období bylo také to, že do období nejvyšší intenzity plodnosti vstupovaly silné populační ročníky. Kučera také upozorňuje (Kučera, 2008, s. 233), že jedním z nekvantifikovatelných zdrojů vzestupu úrovně plodnosti byla vynucená redukce společenských aktivit. Po odeznění účinků opatření rodinné politiky se úhrnná plodnost v České republice nadále snižovala, ovšem stále si ve srovnání zvláště se zeměmi západní Evropy udržovala vyšší úroveň. V zemích západní Evropy v této době transformace demografického chování již probíhala. Od padesátých let až do poloviny let šedesátých byla plodnost

nizozemských žen typická vyšší intenzitou, než jaká byla patrná u českých žen, úhrnná plodnost se zde až do roku 1965 udržovala na hodnotách vyšších než 3. Důvodem této situace byl výraznější projev poválečného „babyboomu“ v Nizozemsku, plodnost českých žen v době Protektorátu byla ve srovnání s ostatními zeměmi Evropy vyšší, tudíž se poválečné zvýšení plodnosti neprojevalo s takovou razantností. Ovšem od roku 1966, kdy v Nizozemsku klesla úhrnná plodnost poprvé za sledované období pod hodnotu 3, dochází k jejímu poklesu, který se na počátku sedmdesátých let změnil v rychlý propad. Právě v sedmdesátých letech došlo k největším rozdílům v úrovni úhrnné plodnosti mezi Nizozemskem a Českou republikou. Důvodem bylo, že se v Nizozemsku již přibližně od druhé poloviny šedesátých let projevují znaky přechodu k novému modelu demografického chování a dochází zde téměř k nepřetržitému poklesu úrovně úhrnné plodnosti, který se víceméně zastavil až na konci sedmdesátých let, kdy dochází ke stabilizaci na hodnotách 1,4–1,6 dítěte na jednu ženu.

Ještě na počátku devadesátých let se Česká republika úrovní tohoto ukazatele v rámci Evropy řadila k zemím s vyšší úrovní plodnosti. K výraznějším změnám dochází od roku 1992, kdy plodnost prudce klesá z úrovně 1,8–1,9 dítěte na jednu ženu až na kritickou úroveň 1,139, které bylo dosaženo v roce 1999. „*Trendem poklesu úhrnné plodnosti se naše populace zařadila do kategorie nazývané lowest low fertility, která se vymezuje hodnotou úhrnné plodnosti nižší než 1,3*“ (Rychtaříková, 2004, s. 77). Nicméně Sobotka (Sobotka, 2003, s. 78) upozorňuje, že v období výrazných změn v časování plodnosti přestává úhrnná plodnost vypovídat o dlouhodobé úrovni reprodukce. Úhrnná plodnost v České republice klesla pod hranici 1,2 poprvé roku 1996, od této doby dochází k její stabilizaci na velmi nízkých úrovních pohybujících se okolo hodnoty 1,1. K poklesu plodnosti v České republice dochází v době, kdy plodnost v Nizozemsku je víceméně stabilizovaná. Stabilizace hodnot úhrnné plodnosti v Nizozemsku trvala přibližně do poloviny devadesátých let, od této doby intenzita plodnosti v Nizozemsku pozvolna narůstá (mezi lety 1995 a 2009 došlo ke zvýšení z hodnoty 1,53 na 1,79). V České republice dochází k pozvolnému nárůstu od roku 2002 až na hodnotu 1,49 v roce 2009. Důležitou informací, kterou poskytuje srovnání vývoje intenzity plodnosti v Nizozemsku a České republice je to, že v Nizozemsku plodnost po celé sledované období neklesla na tak kriticky nízkou úroveň jako v České republice a pokles zde neproběhl takovou rychlostí. V Nizozemsku klesla úhrnná plodnost na nejnižší zaznamenanou úroveň roku 1983, která činila 1,47, ovšem minimální hodnota zaznamenaná v České republice je o 0,33 dítěte na jednu ženu nižší (již zmiňované minimum roku 1999). Snížení intenzity plodnosti v České republice na tak nízkou úroveň někteří odborníci (Rabušic, 2006, s. 69; Rabušic, 2001, s. 109; Sobotka, 2003, s. 83) interpretují jako důsledek odkládání mateřství do vyššího věku. V roce 2009 úhrnná plodnost v Nizozemsku dosáhla hodnoty 1,79 a v České republice již zmiňované hodnoty 1,49. Intenzita plodnosti českých žen je stále nižší než intenzita, kterou vykazuje populace nizozemských žen. Současně se snižováním úhrnné plodnosti docházelo v České republice také ke snižování absolutního počtu živě narozených dětí. Ještě v roce 1990 se

narodilo 130 tisíc dětí, ovšem tento počet velmi rychle klesal až na historické minimum 89 tisíc živě narozených dětí, kterého bylo dosaženo roku 1999. Od roku 2002 dochází k nárůstu počtu narozených dětí až na 119 tisíc roku 2008, o rok později došlo k poklesu na 118 tisíc narozených dětí. Kocourková (Kocourková, 2008, s. 240) již v roce 2008 hodnotila tento pokles jako nevyhnutelný, jelikož dochází k postupnému úbytku žen v reprodukčním věku, především ve věku 25–34 let.

Tab. 1 – Vybrané charakteristiky plodnosti žen v období 1990–2009, Česká republika

Ukazatel	1990	1995	2000	2005	2009
Počet živě narozených	131 094	96 397	91 169	102 498	118 667
Úhrnná plodnost	1,91	1,28	1,15	1,28	1,49
Průměrný věk matek při narození prvního dítěte	22,5	23,3	25,0	26,6	27,4

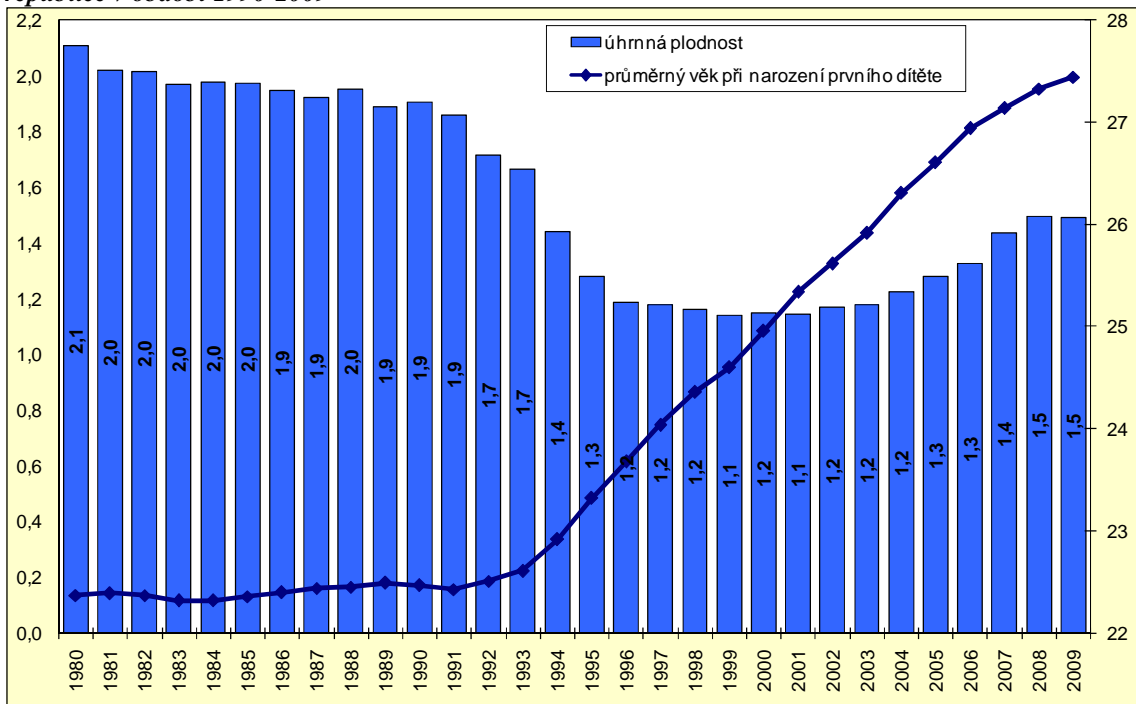
Zdroj: ČSÚ

3.3.2 Průměrný věk matek při narození prvního dítěte

Od padesátých let průměrný věk matek při narození prvního dítěte mírně klesal, k ustálení hodnot tohoto ukazatele došlo v polovině šedesátých let. V podstatě až do počátku devadesátých let většina českých žen své první dítě porodila okolo dvaadvacátého roku života. Průměrný věk matek při narození prvního dítěte se výrazněji začal měnit později než ukazatel úhrnné plodnosti, přibližně od roku 1994. Od této doby až dodnes dochází k historicky bezprecedentnímu nárůstu tohoto ukazatele. Mezi lety 1990 a 2009 se průměrný věk matek při narození prvního dítěte zvýšil o necelých pět let.

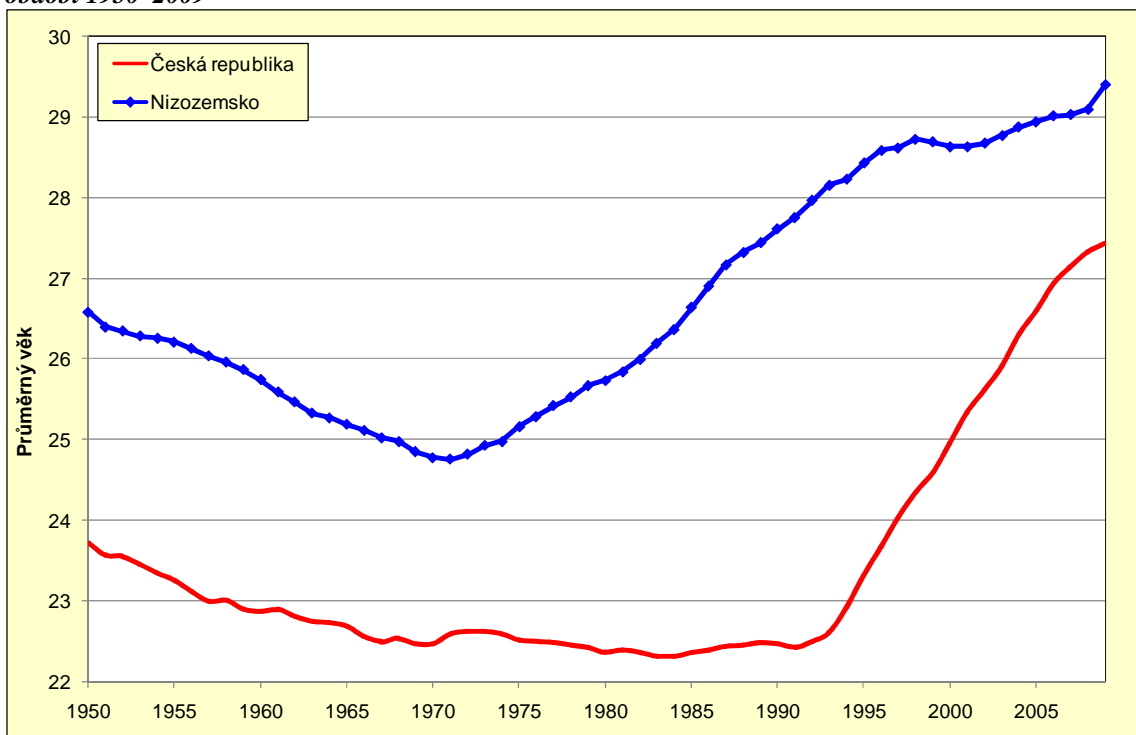
Co se týče srovnání Nizozemska a České republiky z hlediska tohoto ukazatele, byl po celé sledované období průměrný věk matek při narození prvního dítěte vyšší než v České republice. V Nizozemsku tento ukazatel pozvolna narůstá od poloviny sedmdesátých let, v posledních pěti letech se tento ukazatel udržuje stabilní na hodnotě 29,4 let. Ovšem, jak uvádí Sobotka (Sobotka, 2003, s. 78), v devadesátých letech došlo ke zpomalení posunu plodnosti do vyššího věku nejen v Nizozemsku. V roce 2009 činil rozdíl mezi hodnotami ukazatelů v České republice a Nizozemsku necelé dva roky. V posledních letech jsou zaznamenané rozdíly mezi průměrnými věky matek při narození prvního dítěte nejmenší ve sledovaném období, což svědčí o sblíživání tohoto ukazatele v rámci těchto dvou zemí. Naopak největší rozdíly v hodnotách tohoto ukazatele jsou patrné na počátku devadesátých let.

Obr. 2 – Vývoj průměrného věku matek při narození prvního dítěte a úhrnné plodnosti v České republice v období 1990-2009

Zdroj: ČSÚ

Obr. 3 – Vývoj průměrného věku matek při narození prvního dítěte v České republice a Nizozemsku v období 1950–2009

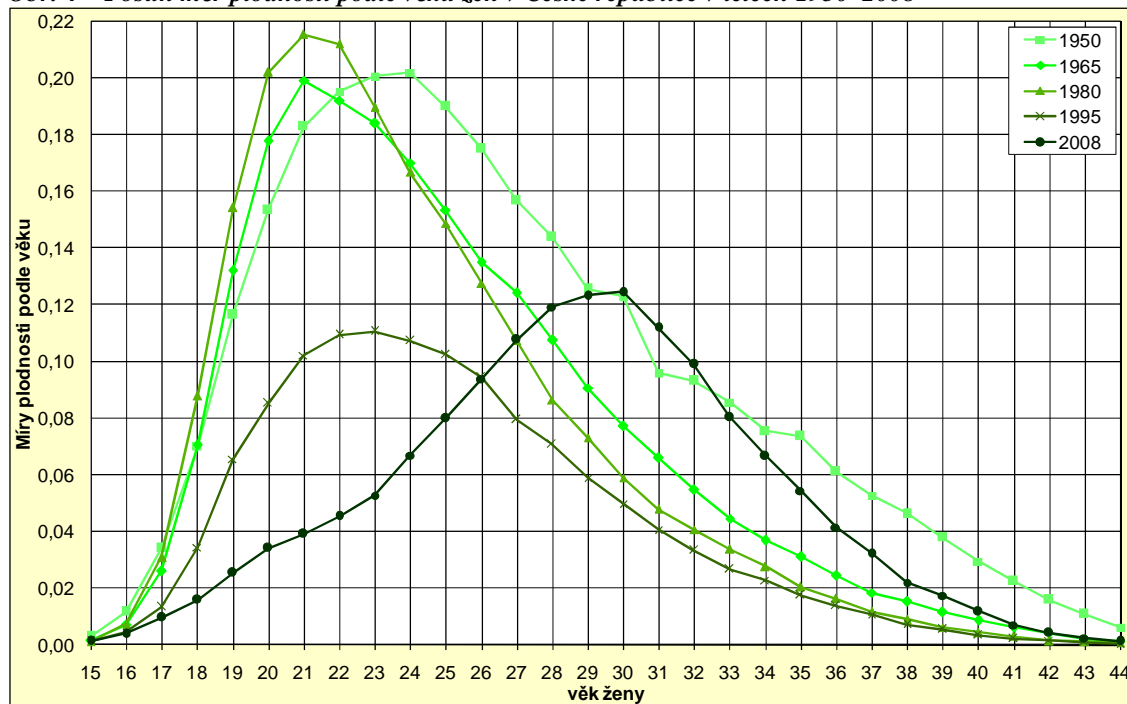

Zdroj: ČSÚ, Nizozemský statistický úřad

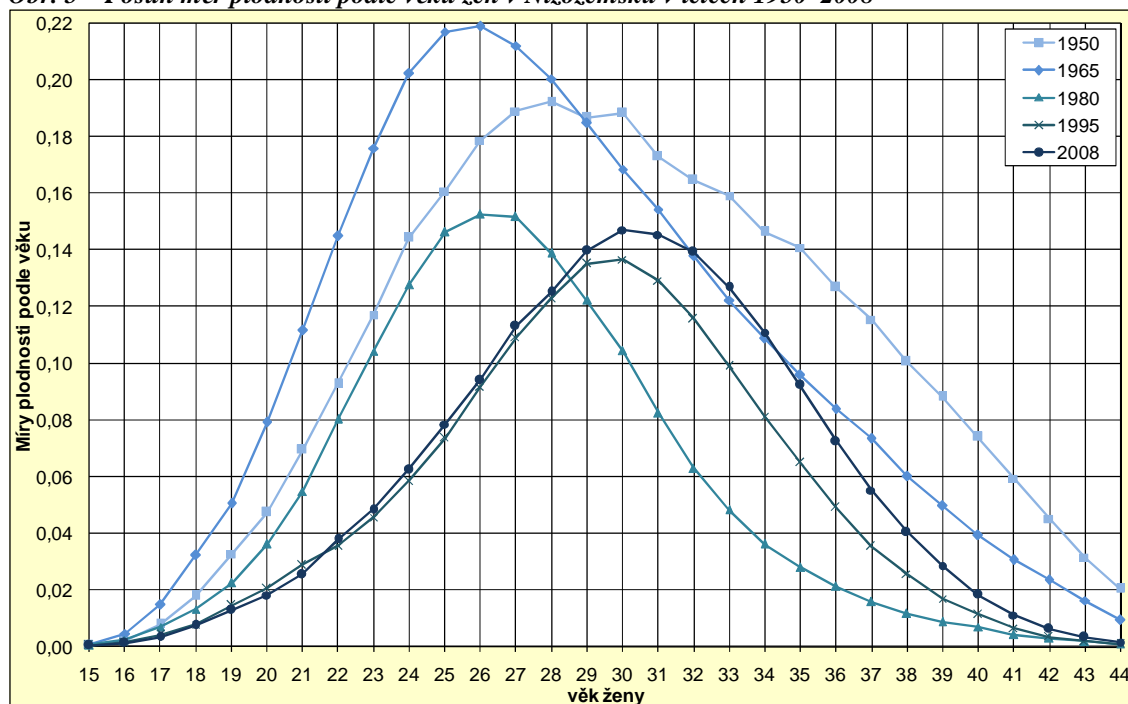
3.3.3 Vývoj měr plodnosti dle věku

Od roku 1950 až do počátku devadesátých let byla plodnost v České republice koncentrována do velmi úzkého věkového rozpětí, těžiště plodnosti po celé toto období bylo soustředěno do věkové kategorie 20–24letých žen. V polovině devadesátých let poklesla intenzita plodnosti zvláště v této kategorii a těžiště plodnosti se začalo postupně přesouvat do mnohem širšího věkového rozpětí. V roce 2008 je již patrný posun těžiště plodnosti do věkových skupin 25–29 a 30–34 let. Vývoj rozložení měr plodnosti v Nizozemsku byl odlišný od vývoje v České republice především z hlediska víceméně dlouhodobé koncentrace plodnosti do vyššího věku. Již zmíněný současný nárůst úhrnné plodnosti v Nizozemsku je způsoben zvláště zvýšenou intenzitou plodnosti žen starších třiceti let. Z hlediska současného vývoje rozložení měr plodnosti se Česká republika přibližuje modelu rozložení intenzit plodnosti v Nizozemsku.

Obr. 4 – Posun měr plodnosti podle věku žen v České republice v letech 1950–2008

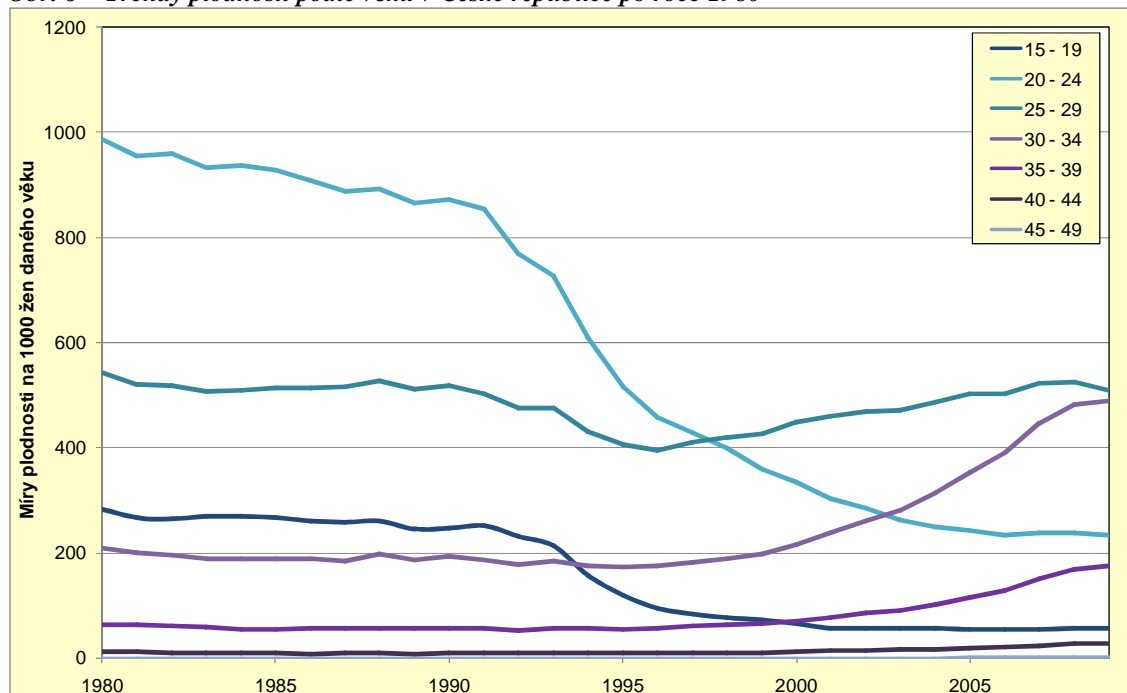

Zdroj: ČSÚ

Obr. 5 – Posun měř plodnosti podle věku žen v Nizozemsku v letech 1950–2008

Zdroj: Human fertility database

Vývoj intenzit plodnosti dle věku do počátku devadesátých let vykazoval dlouhodobou stabilitu, nejvyšší intenzitu plodnosti dlouhodobě vykazovala skupina 20–24letých žen. Roku 1992 začíná docházet k výraznému poklesu intenzity plodnosti v této věkové kategorii, později následované poklesem intenzit plodnosti 25–29letých žen. Roku 1998 byla poprvé plodnost žen ve věkové kategorii 25–29letých vyšší než v kategorii 20–24 let. Následný další pokles plodnosti v této kategorii a zvýšení ve věkové skupině 30–34letých zapříčinilo, že je kategorie 20–24letých žen od roku 2003 až třetí v pořadí, která se nejvýznamněji podílí na celkové plodnosti. Již zmínění nárůst intenzity plodnosti v kategorii 30–34letých poskytl určitou kompenzaci poklesu v kategorii 20–24letých, intenzita plodnosti se zde zvýšila mezi lety 1990 a 2009 o 0,3, což je ovšem z hlediska kompenzace nedostačující, jelikož pokles hodnot intenzit plodnosti mezi těmiž lety v kategorii 20–24letých žen činil 0,64. Oproti osmdesátým létům, kdy se na celkové plodnosti podílela významně jen jedna věková kategorie (20–24 let), dochází k situaci, kdy se na celkové plodnosti podílí kategorie dvě a to téměř stejnou měrou, nicméně již ne s takovou intenzitou (kategorie 25–29 let a 30–34 let).

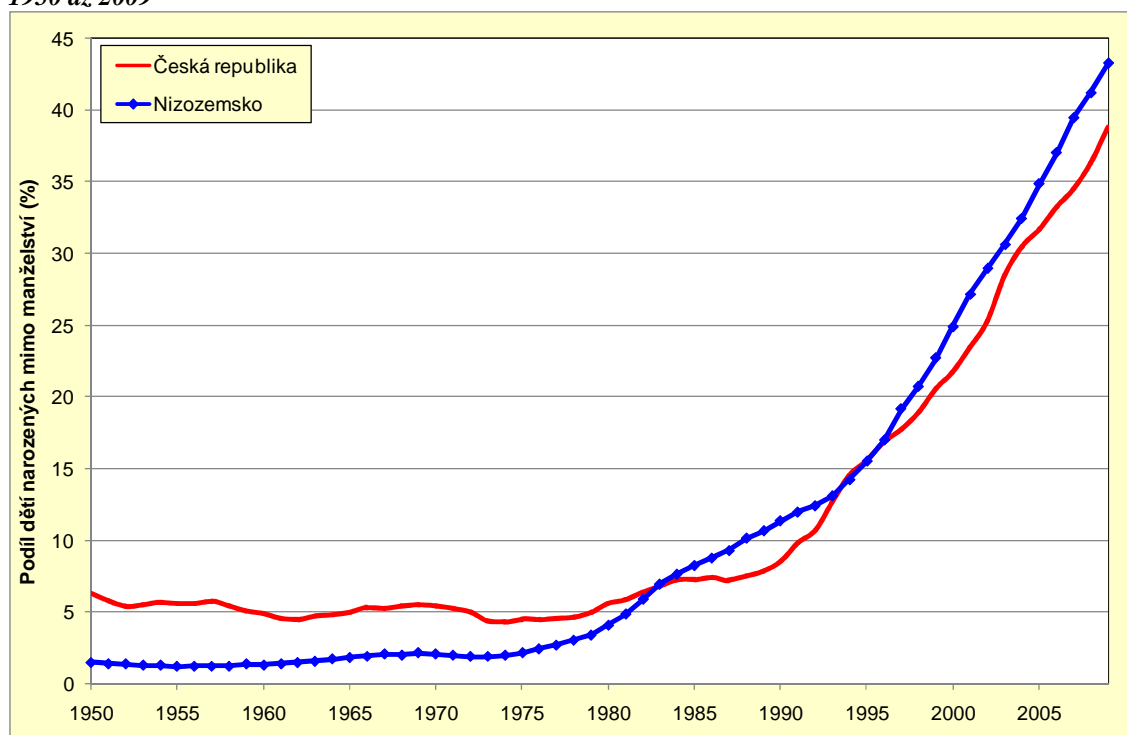
Obr. 6 – Trendy plodnosti podle věku v České republice po roce 1980

Zdroj: ČSÚ

3.3.4 Mimomanželská plodnost a předmanželské koncepce

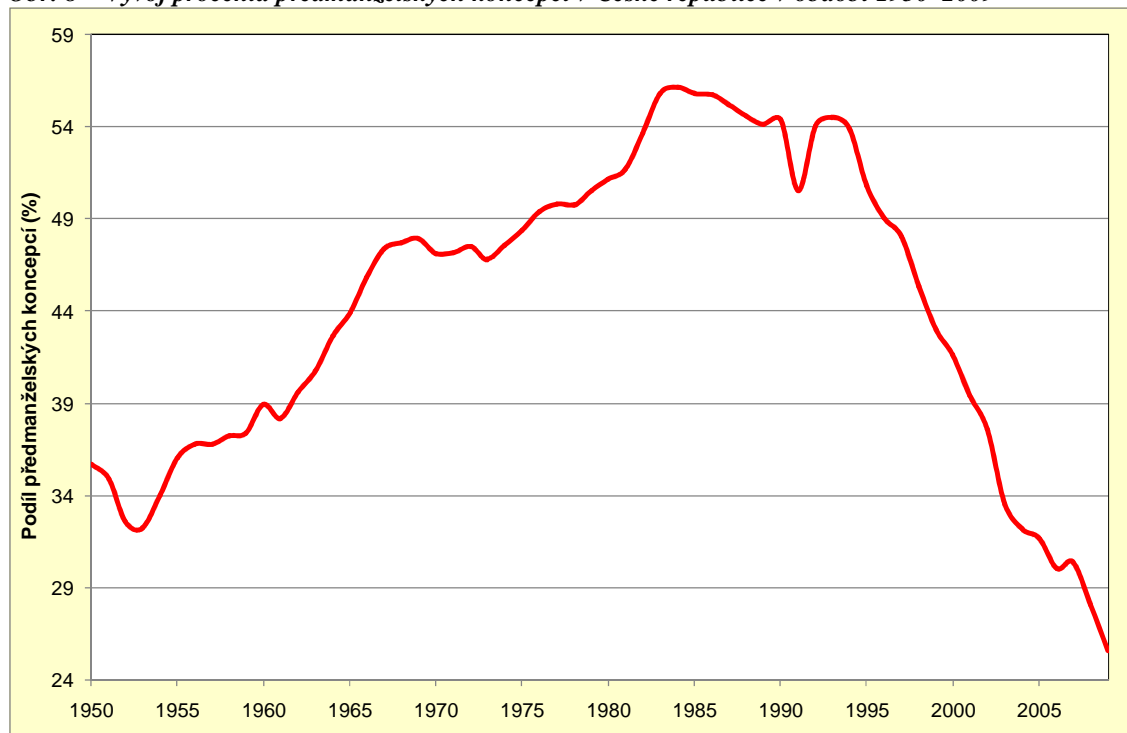
Do osmdesátých let se podíl dětí narozených mimo manželství pohyboval na velmi nízkých hodnotách a víceméně se udržoval stabilní. Jak uvádí Kučera, důvodem pravděpodobně mohlo být, že nesezdaná soužití a svobodné mateřství představovaly v té době jen malou náhradu legitimních svazků (Kučera, 2008, s. 234). K nárůstu tohoto ukazatele dochází již v osmdesátých letech, hodnota 6-ti procent byla překročena roku 1982. Roku 1992 se narodilo mimo manželství 10 % všech živě narozených a od této doby dochází k nepřetržitému nárůstu hodnot tohoto ukazatele. Mezi lety 1990 a 2009 narostl podíl dětí rozených mimo manželství v České republice o 30 %. Ovšem Rychtaříková upozorňuje (Rychtaříková, 2006, s. 25), že procento dětí narozených mimo manželství závisí i na rychlosti poklesu počtu dětí narozených v manželství, ke kterému právě v devadesátých letech docházelo. Podíly dětí narozených mimo manželství v Nizozemsku se po dlouhou dobu sledovaného období udržovaly na nízkých hodnotách, dokonce nižších než v České republice, ale jejich nárůst zde započal dříve, přibližně roku 1980. Jednalo se ale o zvýšení z velmi nízkých hodnot, hranice 10 % narozených mimo manželství byla v Nizozemsku překročena roku 1988. V roce 2009 je podíl dětí narozených mimo manželství v Nizozemsku vyšší než v České republice a to o 4,5 %. V České republice se roku 2009 narodilo téměř 39 % dětí mimo manželství a v Nizozemsku ve stejném roce 43 %. Zůstává otázkou, zda tyto děti žijí v nesezdaných soužitích nebo jen s jedním rodičem.

Obr. 7 – Podíl živě narozených dětí mimo manželství v České republice a Nizozemsku v období 1950 až 2009

Zdroj: ČSÚ, Nizozemský statistický úřad; vlastní výpočty

S vývojem podílu dětí narozených mimo manželství nepochybně také souvisí vývoj předmanželských koncepcí (tj. podíl dětí narozených do 8 měsíců po sňatku). Procento předmanželských koncepcí je až do počátku devadesátých charakteristické růstem, přičemž maximálních hodnot tohoto ukazatele bylo dosaženo v osmdesátých letech. Nicméně k poklesu hodnot tohoto ukazatele dochází od roku 1995, mezi lety 1990 a 2009 se jejich podíl snížil o 29 %. Snižování tohoto ukazatele je spojeno s nárůstem dětí rozených mimo manželství, od devadesátých let stále méně partnerů, kde je nevěsta těhotná volí jako řešení sňatek. „Těhotenství neprovdané ženy, ke kterému dříve docházelo velmi často, mohlo končit mimomanželským porodem, interrupcí, nebo uzavřením sňatku a porodem předmanželsky počatého dítěte. Do počátku devadesátých let ženy volily spíše sňatek nebo interrupci, protože podíl dětí narozených mimo manželství byl velmi nízký“ (Rychtaříková, Kuchařová 2008: 18). Na snižování hodnot tohoto ukazatele má také nemalý vliv rozšíření metod moderní antikoncepce.

Obr. 8 – Vývoj procenta předmanželských koncepcí v České republice v období 1950–2009

Poznámka: V případě tohoto ukazatele není dostupné srovnání s Nizozemskem (procenta předmanželských koncepcí nejsou přibližně od poloviny devadesátých let dostupná)

Zdroj: ČSÚ

3.4 Potratovost

S vývojem plodnosti je také úzce spjat vývoj potratovosti, který významně po celé sledované období ovlivňoval trendy plodnosti, ovšem v každé etapě vývoje jiným způsobem.

3.4.1 Legislativní podmínky

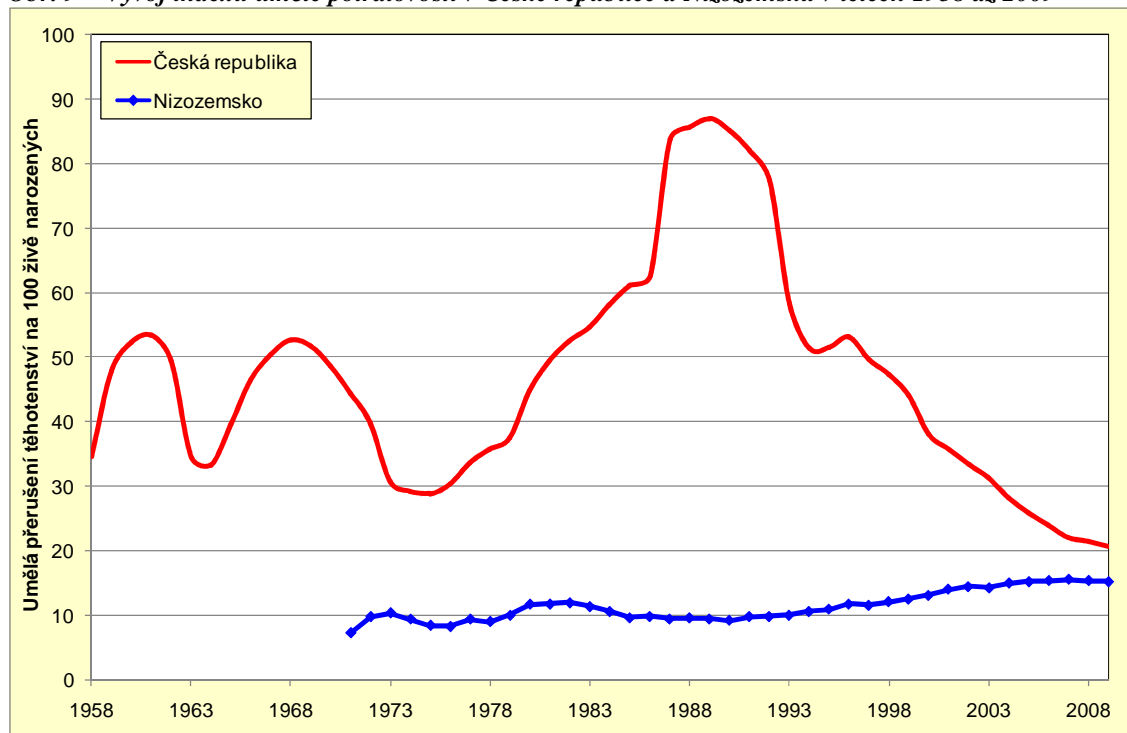
V České republice byly interrupce z jiných důvodů než zdravotních povoleny zákonem č. 68/1957 Sb., který vstoupil v platnost roku 1958. Ve srovnání s ostatními zeměmi, zvláště západními, došlo k povolení umělých přerušení těhotenství v České republice mnohem dříve. Jak upozorňuje Fialová a Kučera (Fialová, Kučera, 1996, s. 21), ve východoevropských zemích byly zákony povolující umělá přerušení těhotenství přijaty bez přípravné celospolečenské diskuze a jejich povolení bylo prezentováno jako právo ženy rozhodovat o svém mateřství. Druhá zákonná úprava umělých přerušení těhotenství v České republice proběhla roku 1986 (zákon č. 66/1986 Sb.) a vstoupila v platnost roku 1987. Tento zákon znamenal dosud nejliberálnější uvolnění podmínek pro umělá přerušení těhotenství. V období mezi těmito dvěma zákonnými úpravami byly prováděny další úpravy formou vyhlášek a nařízení, které budou zmíněny dále. V Nizozemsku byla umělá přerušení těhotenství povolena zákonem z roku

1981, který vešel v platnost roku 1984, nicméně celospolečenská diskuze na toto téma probíhala od druhé poloviny šedesátých let. Jak je uvedeno v brožuře vydané Nizozemským Ministerstvem zahraničních věcí (Netherlands Ministry of Foreign Affairs, 2003), roku 1970 byla v Nizozemsku založena nadace Stimezo, jejímž cílem bylo na specializovaných klinikách poskytovat spolehlivé a bezpečné potraty, svou ilegální činnost tato organizace zahájila roku 1971.

3.4.2 Vývoj vybraných ukazatelů potratovosti

Ve vývoji ukazatele počet umělých přerušení těhotenství na 100 živě narozených se zvláště do devadesátých let v České republice velmi odrážely legislativní podmínky (jejich zpřísnění či uvolnění). Od roku 1958 hodnota indexu umělé potratovosti narůstala (až na 54 UPT na 100 živě narozených v roce 1960), roku 1962 bylo vydáno vládní nařízení, podle kterého byly interrupční komise z řad odborníků nahrazeny převážně neodborníky. V reakci na toto ustanovení hodnota indexu umělé potratovosti klesla. Roku 1973 byly vyhláškou ministerstva zdravotnictví stanoveny důvody k umělému přerušení těhotenství zvláštního zřetele hodné, mezi které patřil: věk ženy nad 40 let, nejméně tři žijící děti, bytová nebo finanční tíseň, rozvrat rodiny apod. „*V praxi se tenkrát velmi omezily interrupce vdaných bezdětných žen nebo s jedním dítětem. Nicméně zpočátku striktně dodržovaná omezení v čase oslabila na významu.*“ (Rychtaříková, Kuchařová, 2008, s. 21). Největší nárůst indexu UPT ve sledovaném období nastal po uvedení již zmiňovaného zákona č. 66/1986 Sb. v platnost. V reakci na tuto liberalizaci potratového zákona se index umělé potratovosti zvýšil mezi lety 1986 a 1987 ze 63 na 84 umělých přerušení těhotenství na 100 živě narozených, maxima ve sledovaném období bylo dosaženo 1989, a to 87 UPT na 100 živě narozených.

Co se týče výše nastíněného vývoje, tak Fialová a Kučera upozorňují (Fialová a Kučera, 1996, s. 22), že příčinou vysokého počtu interrupcí byla takřka absence používání antikoncepčních prostředků (hormonální antikoncepce byla dlouho považována za rizikovou pro zdraví ženy). V počátcích devadesátých let začíná nová etapa ve vývoji úrovně indukované potratovosti v České republice. Jak je uvedeno v předchozí kapitole, ukazatele plodnosti se začaly výrazněji měnit v roce 1992, stejně tak tomu bylo s úrovní indukované potratovosti. Mezi lety 1991 a 1992 se index UPT snížil z hodnoty 82 UPT na 100 živě narozených na hodnotu 77. Snižování tohoto indexu spolu se snižováním počtu interrupcí nadále pokračovalo po zbytek sledovaného období. Od počátku devadesátých let se index umělé potratovosti snížil přibližně čtyřikrát. Hodnotou z roku 2009 (21 UPT na 100 živě narozených) se Česká republika poprvé za sledované období přiblížila úrovním, které jsou typické pro země západní Evropy.

Obr. 9 – Vývoj indexu umělé potratovosti v České republice a Nizozemsku v letech 1958 až 2009

Zdroj: ČSÚ, Dr. Gijs Beets; vlastní výpočty

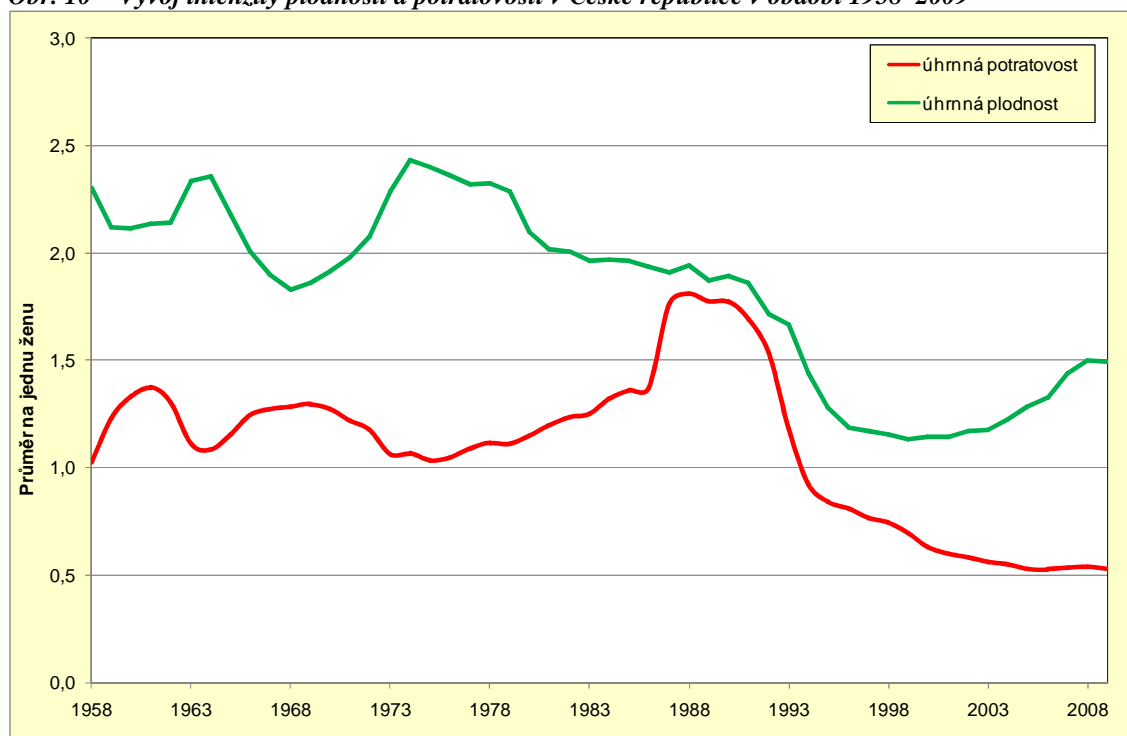
V Nizozemsku po legalizaci potratového zákona roku 1984 nenastalo zvýšení tohoto ukazatele, tak jako tomu bylo po uzákonění umělých přerušení těhotenství v České republice. Tento vývoj je pravděpodobně dán již dřívější dostupností interrupcí, byť ilegální, na klinikách zřízených nadací Stimezo a také již v této době víceméně masovým rozšířením hormonální antikoncepce mezi nizozemskými ženami. Vývoj potratovosti byl po většinu sledovaného období v České republice a Nizozemsku velmi odlišný, rozhodující měrou se na tom pravděpodobně podílelo jiné načasování legalizace umělých přerušení těhotenství, které bylo zasazeno do jiného klimatu ve společnosti a také rozdílný přístup k hormonální antikoncepci. Nicméně v současné době se Česká republika úrovní potratovosti přibližuje nejen úrovni v Nizozemsku, ale i ve vyspělých západních zemích.

Odlišnost vývoje před devadesátými lety a po roce 1990 rovněž reprezentuje vztah ukazatelů úhrnné plodnosti a úhrnné potratovosti. Ukazatel úhrnné potratovosti je analogickým k ukazateli úhrnná plodnost. Úhrnná plodnost je, jak již bylo zmíněno, transversálním ukazatelem, který vyjadřuje průměrný počet dětí připadající na jednu ženu. Úhrnná potratovost vyjadřuje průměrný počet potratů na jednu ženu v reprodukčním věku.

Do osmdesátých let byly tyto dva ukazatele značně provázané, když úhrnná plodnost klesala, úhrnná potratovost se zvyšovala a naopak. Jak uvádí Kocourková (Kocourková, 1996, s. 268), od roku 1990 je vývoj obou ukazatelů nezávislý, u obou ukazatelů zaznamenáváme pokles a každý se vyvíjí různou rychlostí. Ukazatel úhrnné potratovosti se přibližně roku 2004

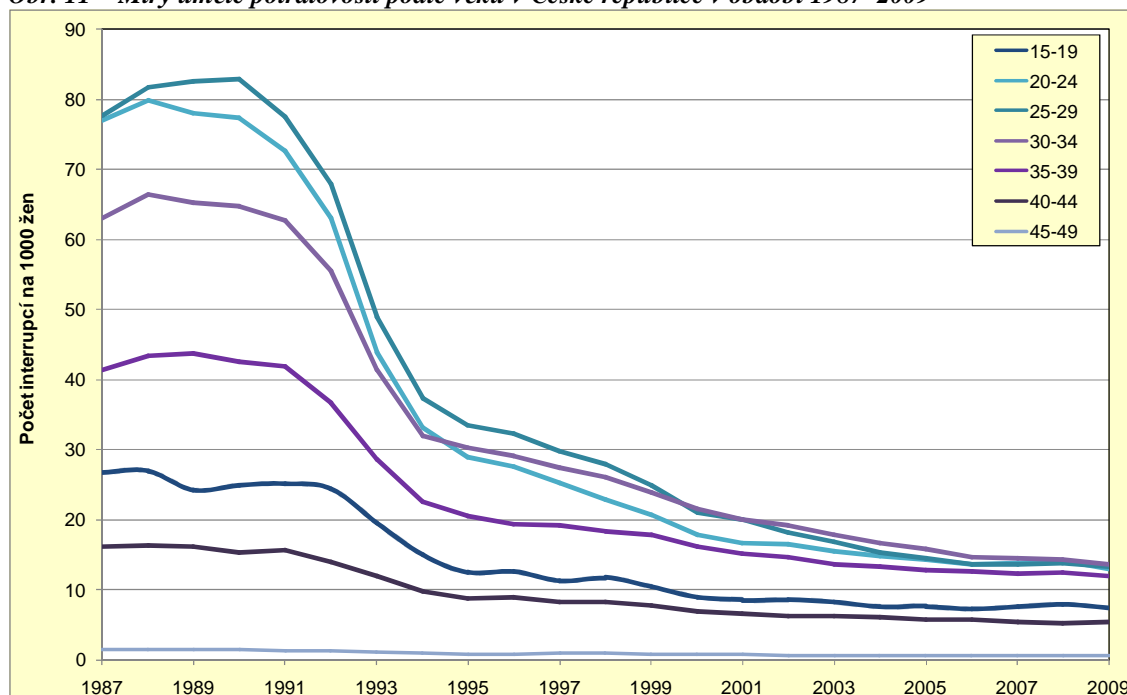
stabilizuje na nízkých hodnotách okolo 0,55 UPT na jednu ženu. Od přibližně stejné doby dochází k pozvolnému oživení ukazatele úhrnné plodnosti, čímž se znovu objevuje náznak zrcadlového vývoje těchto dvou ukazatelů.

Obr. 10 – Vývoj intenzity plodnosti a potratovosti v České republice v období 1958–2009

Zdroj: ČSÚ

Z hlediska měř indukované potratovosti dle věku je zřetelný výraznější pokles rovněž od roku 1992. V průběhu devadesátých let došlo ke snížení měř indukované potratovosti ve všech věkových kategoriích, největší snížení se odehrálo v těch věkových skupinách, ve kterých byly míry nejvyšší. Do roku 1999 nejvyšší intenzitu umělých přerušení těhotenství vykazovala věková skupina 25–29letých žen, po tomto roce se těžiště intenzity přesouvá do věkové skupiny 30–34letých. Nicméně děje se tak za neustálého sblížení intenzit indukované potratovosti ve všech věkových kategoriích a zvláště mezi těmito kategoriemi jsou rozdíly v intenzitách minimální.

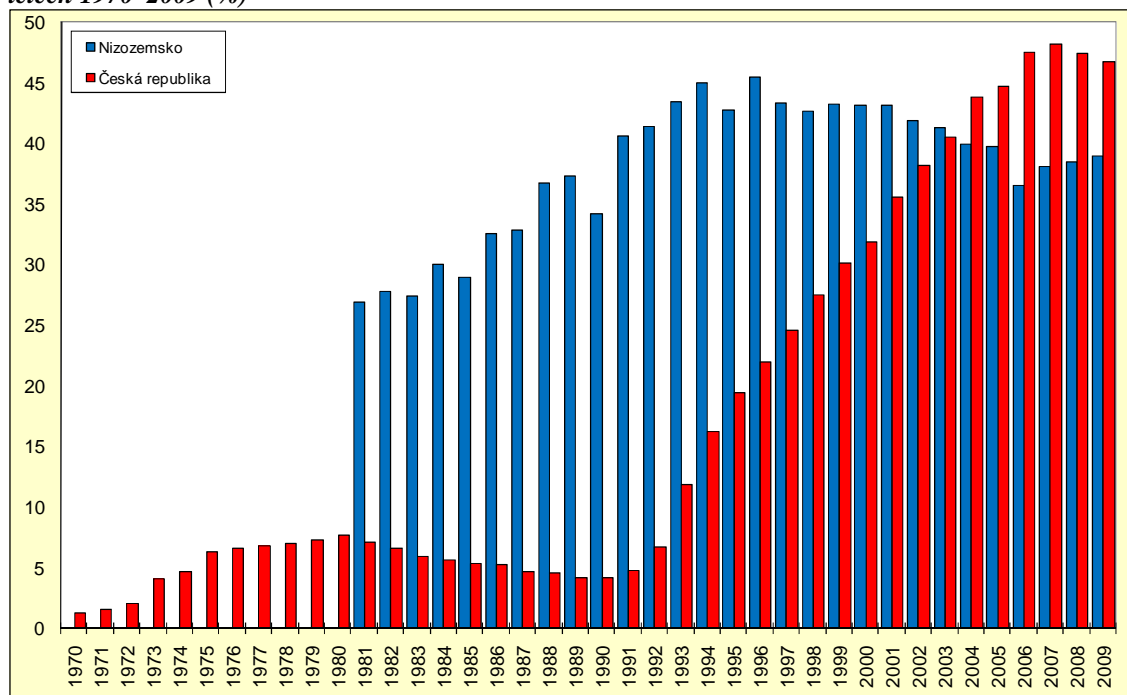
Obr. 11 – Míry umělé potratovosti podle věku v České republice v období 1987–2009

Zdroj: ČSÚ

3.4.3 Vývoj užívání antikoncepce

Z analýzy procesu potratovosti v Nizozemsku a České republice je zřejmé, že v obou zemích po celé sledované období vývoj ovlivňoval celkový přístup obyvatel a dostupnost hormonální antikoncepce.

Od počátku devadesátých let dochází v České republice k nárůstu procenta žen, které užívají hormonální antikoncepci. Od roku 1990 se podíl žen užívajících hormonální antikoncepci zvýšil téměř o 43 % a v roce 2009 necelá polovina žen ve věku 15–49 let užívá hormonální antikoncepci. Tento trend se nepochybně rozhodující měrou podílel na snižování úrovně indukované potratovosti, a jak uvádí Kocourková (Populační vývoj, 2007, s. 43), za bezprostřední příčiny poklesu interrupcí lze považovat rychlé rozšíření informovanosti o otázkách reprodukce a plánovaného rodičovství, zlepšení nabídky a propagace spolehlivějších prostředků antikoncepce.

Obr. 12 – Vývoj podílu žen užívajících hormonální antikoncepci v České republice a v Nizozemsku v letech 1970–2009 (%)

Poznámka: Procento žen užívající hormonální antikoncepci v Nizozemsku vychází z věkové kategorie 16 – 49 let. V České republice toto procento vychází z věku 15 – 49 let. Za Nizozemsko jsou dostupná data od roku 1981.

Zdroj: ÚZIS, Nizozemský statistický úřad

3.5 Sňatečnost

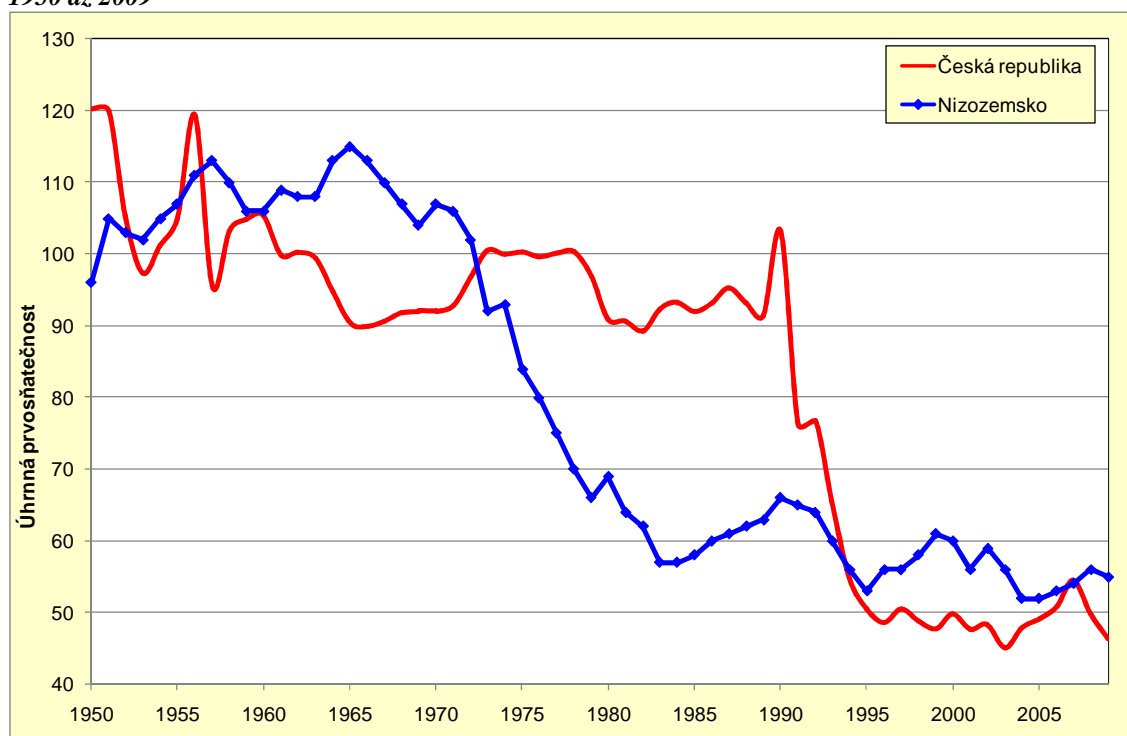
Po roce 1990 se mimo změn v plodnosti a potratovosti začal měnit také charakter sňatkového chování české populace. Ve vývoji sňatečnosti v České republice jsou od roku 1950 patrné dvě etapy. První etapa, která trvala do počátku devadesátých let, byla charakteristická časným a častým sňatkem, naproti tomu druhá etapa, kterou můžeme datovat od počátku devadesátých let, je charakteristická rychlým přechodem k modelu pozdních a málo frekventovaných sňatků.

3.5.1 Úhrnná sňatečnost

Po celé období před rokem 1990 se podíl žen, které během svého života alespoň jednou uzavřely sňatek, udržoval na vysoké úrovni. Do počátku šedesátých let zaznamenáváme nejvyšší hodnoty tohoto ukazatele, jež ve většině let přesahovaly 100 %. Ve druhé polovině šedesátých let se tyto hodnoty poněkud snížily, ale i při těchto úrovních uzavíralo během svého života alespoň jeden sňatek více než 90 % žen. V sedmdesátých letech se do vývoje sňatečnosti v České republice promítla tehdejší opatření rodinné politiky, čímž se mezi lety 1973 až 1978 opět přiblížily hodnoty úhrnné sňatečnosti svobodných žen 100 procentům. Roku 1973 bylo

v České republice dosaženo maxima uzavřených sňatků ve sledovaném období, a to 99 518. Jak uvádí Fialová a Kučera (Fialová, Kučera, 1997, s. 94), rodiny s nezaopatřenými dětmi byly v tomto období privilegovány státem a ti, co uzavřeli manželství, měli větší šanci na získání bytu. V osmdesátých letech se hodnoty tohoto ukazatele pohybovaly okolo 90 %, jako tomu bylo v šedesátých letech. Až dokonce osmdesátých let byly sňatky většinou uzavírány po krátké známosti a také na základě těhotenství snoubenky. Toto chování ilustruje vývoj procenta předmanželských koncepcí (viz kapitola plodnost), přičemž hodnota tohoto ukazatele po celé sledované období rostla a největší intenzity dosáhla v osmdesátých letech, kde se více než polovina prvních dětí rodila z koncepcí před manželstvím. „I když tento model vypadal na první pohled stabilně, byl ve své podstatě velice křehký – nejvyšší počet prvních sňatků se v České republice uskutečňoval během několika málo let věku mladých lidí na samém počátku jejich životní dráhy“ (Fialová, 2006, s. 104). Tato křehkost modelu sňatkového chování se projevila brzy po revoluci. Roku 1989 byla hodnota úhrnné sňatečnosti žen na 91 procentech, následující rok došlo ke zvýšení na 103 %, což bylo důsledkem avizovaného zrušení novomanželských půjček od 1. 1. 1991, které vedlo k tomu, že se mnoho párů rozhodlo uzavřít sňatek ještě před koncem roku 1990. Tyto události se promítly do úrovně ukazatelů sňatečnosti, úhrnná sňatečnost svobodných žen činila 76 % a počet sňatků se snížil na hodnotu necelých 72 tisíc.

Obr. 13 – Trendy úhrnné sňatečnosti svobodných žen v České republice a Nizozemsku v období 1950 až 2009

Poznámka: Výpočet ukazatele vychází z redukovaných prvních sňatků

Zdroj: Dr. Gijs Beets, ČR - RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; KUCHAŘOVÁ, V. (eds.). 2008. *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*; od roku 2006 vlastní výpočty (ČR)

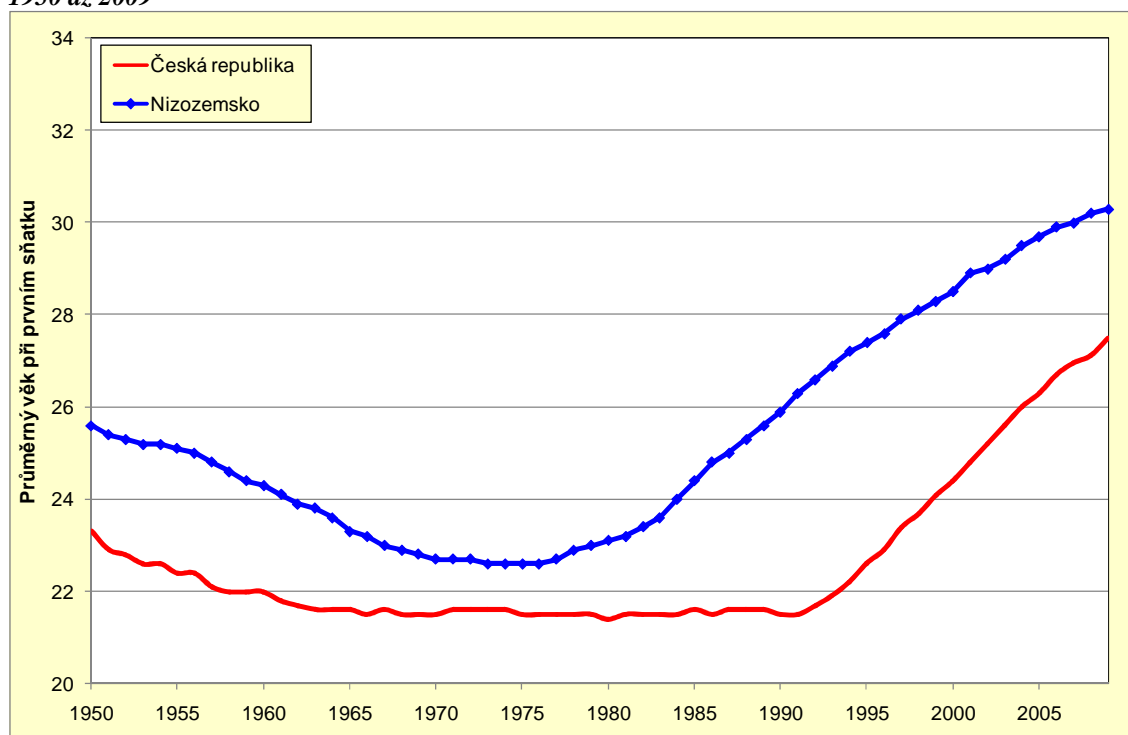
Po celá padesátá a šedesátá léta se v Nizozemsku a v České republice udržovala vysoká intenzita sňatečnosti svobodných, v Nizozemsku byla sňatečnost svobodných na vyšší úrovni než v České republice, v šedesátých letech se hodnota ukazatele úhrnné sňatečnosti svobodných žen udržovala nad 100 procenty. V Nizozemsku dochází ke snížení úrovně tohoto ukazatele od počátku sedmdesátých let, ve druhé polovině sedmdesátých let se projevil pokles výraznější. Stalo se tak v době, kdy v České republice ještě převládal model časté a časné sňatečnosti. V návaznosti na tento vývoj byla úroveň sňatečnosti v osmdesátých letech v České republice a Nizozemsku nejvíce odlišná za celé sledované období. K tomuto rozrůžňování sňatkového chování docházelo v tomto období v rámci celé Evropy, ve východní Evropě, ke které se Česká republika charakterem demografického chování řadila, ještě převládal tradiční model sňatkového chování, kdežto v západní Evropě se již rodil model nový, charakterizovaný pozdním a málo frekventovaným sňatkem. Jak uvádí Hamplová, rodina v této době prodělala v západních zemích zásadní proměnu, proměnily se normy i reálné chování a dříve standardní model rodinného startu: sňatek, založení společné domácnosti a narození dítěte ztratil nutnou závaznost (Hamplová, 2003, s. 11). V polovině devadesátých let poklesla hodnota ukazatele úhrnné sňatečnosti svobodných žen v České republice na nízkou úroveň, která v Nizozemsku za celé sledované období zaznamenána nebyla. Od roku 1992 dochází k výraznému poklesu intenzity sňatečnosti. „*Po propadu úrovně sňatečnosti v první polovině devadesátých let se nastoluje kvalitativně nový charakter demografického chování*“ (Fialová, 2007, s. 23). Mezi lety 2004 až 2007 dochází v České republice k mírnému oživení hodnot tohoto ukazatele, čímž se úroveň úhrnné sňatečnosti v obou zemích prakticky vyrovnaly. Nicméně od roku 2008 v České republice hodnota tohoto ukazatele opět klesá a s tím i počet sňatků uzavíraných v kalendářním roce, který dosáhl roku 2009 minima uzavřených sňatků za celé sledované období (47 862 sňatků).

3.5.2 Průměrný věk při prvním sňatku a pravděpodobnost uzavřít sňatek

V době, kdy začalo v Nizozemsku docházet k poklesu úrovně sňatečnosti (počátek sedmdesátých let) se ještě průměrný věk při prvním sňatku žen mírně snižoval, k pozvolnému nárůstu dochází až od konce sedmdesátých let. V této době měla Česká republika a Nizozemsko nejvíce podobné úrovně tohoto ukazatele (rozdíl mezi nimi činil přibližně 1 rok). Ukazatel průměrného věku při prvním sňatku žen od šedesátých let až do počátku let devadesátých vykazoval v České republice poměrně značnou stabilitu. U žen se pohyboval mezi 21–22 lety. Z hlediska srovnání tohoto ukazatele v České republice a Nizozemsku došlo k největším rozdílům na přelomu osmdesátých a devadesátých let, a to v době, kdy sňatkový věk v Nizozemsku stále rostl a byl na poměrně vysoké úrovni a v České republice se transformace sňatkového chování ještě neprojevila. V Nizozemsku v roce 2009 činil průměrný věk při prvním sňatku žen 30 let, zatímco v České republice 27,5 roku. Tímto vývojem se obě země z hlediska tohoto ukazatele pomalu přibližují, i když v Nizozemsku vstupují ženy do prvního sňatku stále

ve vyšším věku, než ženy v České republice. Na přibližování hodnot těchto ukazatelů se rozhodující měrou podílel nárůst průměrného věku v České republice, který se u žen zvýšil od roku 1990 o 6 let. Jak uvádí Aleš (Aleš, 1995, s. 80), příčinou změn ve sňatkovém chování české populace je ekonomická náročnost osamostatnění nového manželského páru, ale také bohatší životní náplň, která byla umožněna vývojem po revoluci (místo časného sňatku se nabízí mnoho příležitostí profesních apod.).

Obr. 14 – Vývoj průměrného věku při prvním sňatku žen v České republice a Nizozemsku v období 1950 až 2009

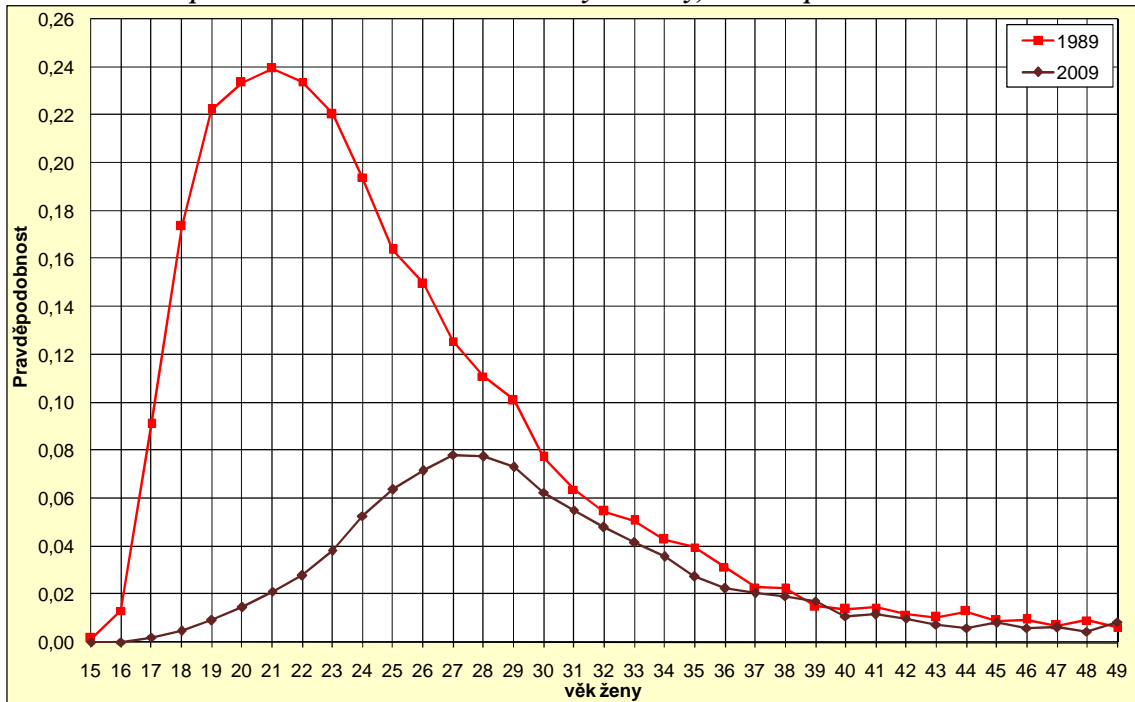
Poznámka: výpočet ukazatele vychází z redukovaných prvních sňatků

Zdroj: Dr. Gijs Beets, ČR - RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; KUCHAŘOVÁ, V. (eds.). 2008. *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*; od roku 2006 vlastní výpočty (ČR)

Výrazný posun sňatkového věku nastal u mužů i u žen. Srovnáním pravděpodobností uzavření sňatku svobodných mužů a žen z roku 1989, který lze ještě považovat za rok reprezentující model časného a častého sňatku, a z roku 2009 lze dokumentovat posun k modelu pozdním a málo frekventovaných sňatků. U žen byla v roce 1989 nejvyšší pravděpodobnost uzavření sňatku koncentrována mezi devatenáctým a třidvacátým rokem života, pravděpodobnost se v tomto věkovém rozpětí pohybovala okolo 0,23. U mužů se tento věkový interval pohyboval mezi dvaadvaceti a čtyřidvaceti lety, pravděpodobnost uzavření sňatku zde činila 0,18. V roce 2009 je zřejmý výrazný posun pravděpodobnosti uzavření sňatku svobodnou ženou do věkového intervalu 26–29 let, ovšem výrazně se snížila intenzita sňatečnosti svobodných žen. U mužů se nejvyšší pravděpodobnost uzavření sňatku přesunula do

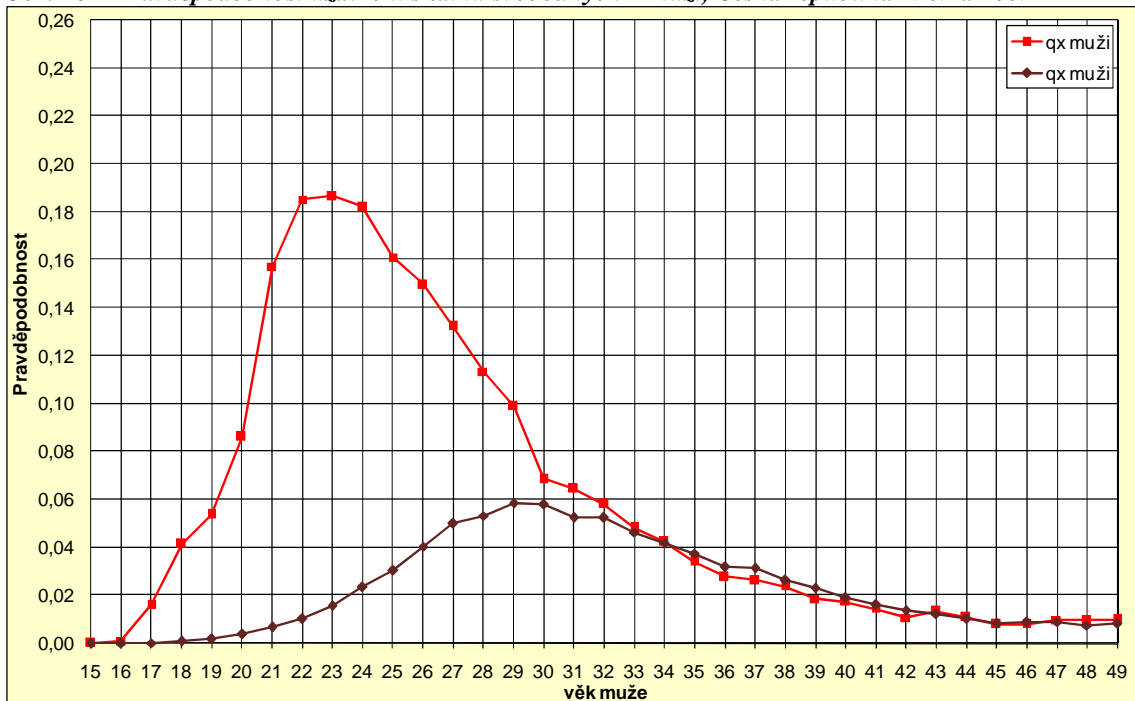
širšího věkového intervalu (27–32 let), nicméně tak jako u žen došlo mezi lety 1989 a 2009 k výraznému snížení intenzity sňatečnosti svobodných.

Obr. 15 – Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných – ženy, Česká republika 1989 a 2009

Zdroj: Tabulky sňatečnosti svobodných, vypočítala Jitka Rychtaříková

Obr. 16 – Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných – muži, Česká republika 1989 a 2009

Zdroj: ČSÚ

3.6 Rozvodovost

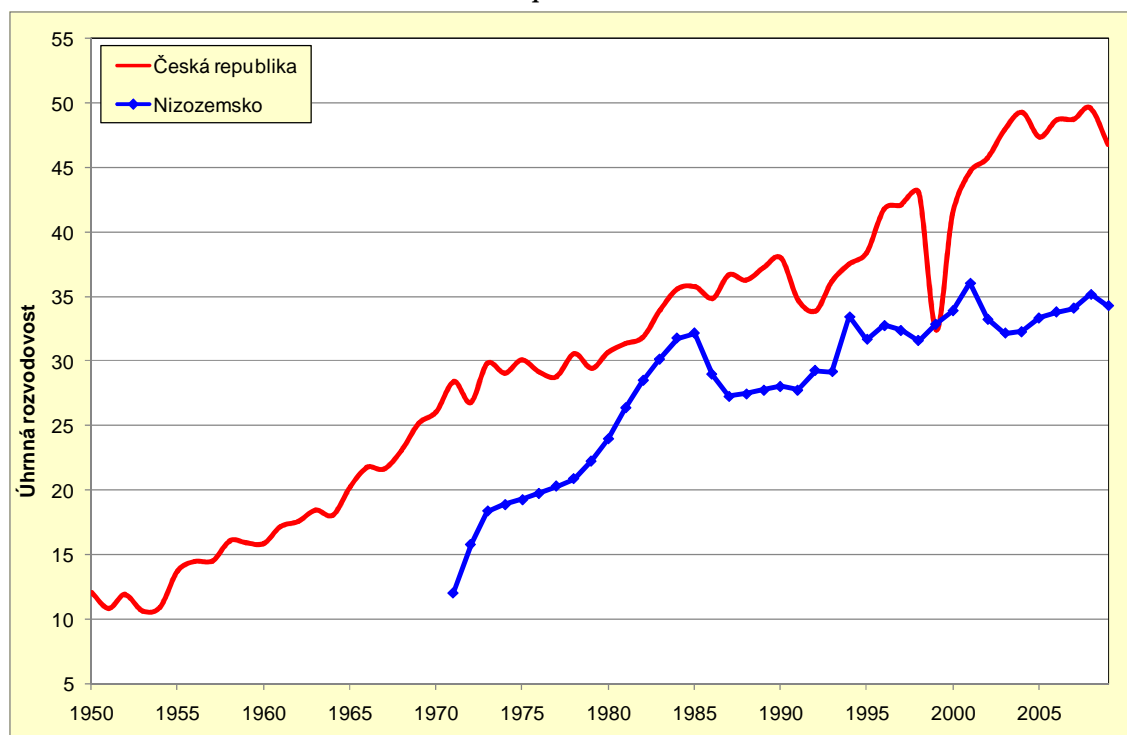
„Česká republika patří již od 50. let k zemím s vysokou úrovní rozvodovosti a stále větší podíl dětí prožije část dětství v neúplných či rekonstruovaných rodinách, nejedná se tedy o marginální jev a měl by se na něj brát ohled také při studiu reprodukčního chování (Šťastná, 2005, s. 21). I z tohoto důvodu je zaměřena pozornost na tento proces i v této práci. K zachycení úrovně rozvodovosti v České republice a v Nizozemsku je zde použit ukazatel úhrnné rozvodovosti, jež je v případě České republiky doplněn o údaje o počtu rozvodů ve vybraných letech.

Jak uvádí Rychtaříková (Rychtaříková, Kuchařová, 2008, s. 30), v období od druhé světové války do sedmdesátých let bylo manželství celoživotní prioritou ve většině evropských zemí, proto se rozvádělo poměrně málo lidí. V kontextu této situace v Evropě se Česká republika odlišovala, jelikož víceméně po celé sledované období úhrnná rozvodovost lineárně rostla. Toto specifikum rozvodovosti v České republice bývá autory zdůvodňováno (Rychtaříková, Kuchařová, 2008; Fialová, Kučera, 1996, s. 17; Populační vývoj, 2007) vyšší ekonomickou aktivitou žen, která mohla vést k větší nezávislosti na manželovi, dále absencí používání moderní antikoncepce, což často vedlo k nechtěným těhotenstvím a následnému uzavírání sňatků v nízkém věku z důvodu těhotenství partnerky, tato situace mohla být také komplikována ne příliš příznivými bytovými podmínkami.

Jak uvádí Kalibová, vznik a existence rodiny a manželství je ovlivňována řadou společenských a sociálních faktorů, mezi něž patří kultura a tradice, stupeň zachování religiozity, hodnotové orientace obyvatelstva a v neposlední řadě rozvodová legislativa (Populační vývoj, 2007, s. 31). Ve sledovaném období došlo ke třem změnám legislativy týkající se rozvodů, které se různým způsobem promítly do křivky ukazatele úhrnné rozvodovosti. První úpravou byl zákon č. 265/1949, který vstoupil v platnost 1. 1. 1950, tímto zákonem byl nahrazen princip převážné viny principem výlučné viny na rozvratu a rozvodu. O rozvod mohl manžel, který rozvrat výlučně zavinil, požádat jen se souhlasem druhého z manželů. Důsledkem tohoto zákona bylo krátkodobé snížení intenzity rozvodovosti. Do křivky úhrnné rozvodovosti se dále promítlo v podobě mírného zvýšení zákonné nařízení z roku 1955 (č. 61/1955 Sb.), které vešlo v platnost 1. 1. 1956 a podle kterého zde byla možnost rozvést manželství i bez souhlasu manžela, který rozvrat výlučně nezavinil. Roku 1963 vstoupil v platnost nový zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.), kterým byl zrušen institut viny na rozvratu manželství a nahrazen objektivním hlediskem, zda může manželství plnit svůj společenský účel. V návaznosti na toto uvolnění zákona v následujících letech ukazatel úhrnné rozvodovosti mírně vzrostl, ovšem v tomto období se ještě pohyboval okolo hodnoty 20 %. Roku 1998 vstoupil v platnost nový zákon o rodině (č. 91/1998 Sb.), který se lišil od předchozích dvou zákonů, kterými docházelo spíše k liberalizaci rozvodového zákona, zpřísněním podmínek pro

rozvod s nezletilými dětmi, což se promítlo ve snížení počtů rozvodů. Mezi lety 1998 a 1999 se počet rozvodů snížil z 32 tisíc na necelých 24 tisíc. Nicméně po této reakci na zpřísnění podmínek rozvodu, která se z výše uvedených legislativních úprav nejvíce promítla do vývoje křivky úhrnné rozvodovosti, počet rozvodů a s tím i úhrnná rozvodovost vykazují opět rostoucí trend.

Obr. 17 – Trend úhrnné rozvodovosti v České republice a Nizozemsku v období 1950–2009

Zdroj: ČSÚ, Dr. Gijs Beets

Tab. 2 – Rozvodovost v letech 1990–2009, Česká republika

Ukazatel	1990	1991	1992	1998	1999	2000	2007	2008	2009
Počet rozvodů	32 055	29 366	28 572	32 363	23 657	29 704	31 129	31 300	29 133
Úhrnná rozvodovost	38,02	34,75	33,91	43,07	32,48	41,39	48,75	49,6	46,8

Zdroj: ČSÚ

V kontextu vývoje úrovně rozvodovosti v 90. letech je možné konstatovat, že transformace demografického chování měla na vývoj rozvodovosti z výše sledovaných procesů nejmenší dopad (změna se projevila jen v některých strukturálních charakteristikách). Na počátku devadesátých let došlo k poklesu absolutních počtů rozvodu, což jak uvádí Kalibová (Populační vývoj, 2007, s. 31), vedlo k optimistickým úvahám o zodpovědnějším přístupu k manželství, ale zřejmě se jednalo pouze o krátkodobé ustoupení rozvodů do pozadí v souvislosti se změnami ve společnosti. Absolutní počty rozvodů se pohybují přibližně okolo hranice 30-ti tisíc, úhrnná rozvodovost přesahuje 40 % (hranice 40-ti % byla poprvé za sledované období překročena

v roce 1996). Nicméně s výjimkou vlivu změny zákona o rodině z roku 1998 je stále patrný rostoucí trend úrovně rozvodovosti. V roce 2009 dosáhla úhrnná rozvodovost necelých 47 % (téměř každé druhé manželství končí rozvodem). Od devadesátých let se snižuje intenzita sňatečnosti, lidé nevstupují do sňatku v nízkém věku a na základě těhotenství snoubenky a také došlo k zpřísnění rozvodové legislativy – tyto faktory v období před rokem 1990 významně ovlivňovaly úroveň rozvodovosti. „*Přesto k očekávanému snížení rozvodovosti nedošlo, hlavní roli v této sféře demografického chování zřejmě hrají spíše kulturní faktory a tradice*“ (Populační vývoj, 2007, s. 36).

V Nizozemsku došlo k liberalizaci rozvodového zákona roku 1970, tímto zákonem se stal rozvod méně komplikovaným. Od té doby zde má úroveň rozvodovosti víceméně rostoucí trend, který byl zpomalen poklesem na počátku osmdesátých let, od této doby hodnota úhrnné rozvodovosti kolísá s náznakem rostoucího trendu. V roce 2009 činila úhrnná rozvodovost v Nizozemsku 34 %, což je hodnota o 13 % nižší než v České republice téhož roku. Je zřejmé, že i po transformaci demografického chování, která v České republice probíhá víceméně od počátku devadesátých let, si česká populace zachovává svá specifika rozvodového chování a v kontextu úrovně rozvodovosti v Evropě ji můžeme řadit k zemím s vysokou intenzitou rozvodovosti.

3.7 Zhodnocení

V rámci zhodnocení změn demografického chování české populace byla pozornost věnována časové sekvenci stanovené v rámci teorie druhého demografického přechodu. Pokles plodnosti v Nizozemsku trval více než deset let a ke stabilizaci na nízkých hodnotách dochází od konce sedmdesátých let (úhrnná plodnost se pohybuje mezi hodnotami 1,4 – 1,6). Tato stabilizační fáze trvala téměř dvacet let, od druhé poloviny devadesátých let se v Nizozemsku intenzita plodnosti pomalu zvyšuje. V České republice se výraznější pokles plodnosti projevil v roce 1992 a stabilizoval se na velmi nízkých hodnotách přibližně v roce 1996. Tudíž pokles plodnosti proběhl během čtyř až pěti let, během tohoto časového intervalu se úhrnná plodnost snížila o více než pět desetin. Stabilizace hodnot úhrnné plodnosti v České republice probíhala přibližně pět let. V České republice byl pokles intenzity plodnosti mnohem dramatičtější než v Nizozemsku, proběhl v mnohem kratším časovém intervalu a bylo dosaženo kritických hodnot úhrnné plodnosti, které v Nizozemsku zaznamenány nebyly. Průměrný věk matek při narození prvního dítěte narůstá v Nizozemsku přibližně od poloviny sedmdesátých let (deset let po prvních projevech ve snižování intenzity plodnosti). V České republice jsou známky mírného zvyšování hodnot tohoto ukazatele patrné přibližně dva roky po počátku snižování intenzity plodnosti, patrně se změny začaly projevovat až v době, kdy své mateřství realizovaly ženy, které ho odkládaly na pozdější dobu. Prakticky současně se změnami v intenzitě plodnosti se začalo měnit i sňatkové chování obyvatel České republiky, snížila se intenzita sňatečnosti a

současně docházelo k nárůstu průměrného věku při vstupu do prvního sňatku. Nicméně v Nizozemsku k poklesu intenzity sňatečnosti dochází od počátku sedmdesátých let (přibližně pět let od prvních projevů změn v intenzitě plodnosti) a k nárůstu průměrného věku při prvním sňatku dochází až později.

Z hlediska úrovně rozvodovosti v České republice je od devadesátých let patrný nárůst (s výjimkou snížení v roce 1998 v důsledku nového zákona o rodině). Nicméně v České republice rozvodovost plynule roste již od počátku sledovaného období, kdežto v Nizozemsku je nárůst rozvodovosti zjevný až několik málo let po prvních projevech transformace demografického chování v nový model. Další odlišnost od časové sekvence navržené van de Kaa představuje dřívější zavedení zákona o umělých přerušení těhotenství v České republice, které v souvislosti s tím, že zde nebylo rozšířeno užívání hormonální antikoncepce, mělo zcela jiné důsledky. Nicméně od počátku devadesátých let v souvislosti s rozšířením hormonální antikoncepce mezi ženami dochází k výraznému poklesu intenzity interrupcí ve všech věkových kategoriích.

Pokud na základě výše uvedené analýzy vyjdeme z předpokladu, že v České republice probíhá opožděně druhý demografický přechod, tak je zřejmé, že tato transformace neproběhla „ideálně“ dle časové sekvence stanové autory koncepce druhého demografického přechodu. Změny, které v západních zemích Evropy probíhají postupně dlouhá léta, se v České republice projeví prakticky současně a řada těchto změn měla mnohem dramatičtější průběh, než jakého jsme byli svědky ve většině zemí západní Evropy. Nicméně vývoj hodnot řady ukazatelů se postupně přibližuje hodnotám, kterých je dosahováno v Nizozemsku. Jistou výjimku zde stále tvoří úroveň plodnosti, která je stále přibližně o 0,2–0,3 hodnoty nižší než v Nizozemsku. A je otázkou, zda bude v České republice docházet k přibližování úrovně tohoto ukazatele hodnotám dosahovaných v Nizozemsku a jiných západních zemí. Nicméně pro určení charakteru změn v demografickém chování české populace je nutné se zaměřit na identifikaci příčin těchto změn, jimž se věnuje následující kapitola.

Kapitola 4

4 Identifikace hodnotových orientací české populace

4.1 Význam studia hodnotových preferencí

Jak bylo již zmíněno v první kapitole, v devadesátých letech se rozvinula diskuze o změnách v ekonomické oblasti a v oblasti hodnotového systému české populace a o jejich vlivu na demografické chování. V této části práce je pozornost zaměřena na změny hodnotových preferencí, jak uvádí Rabušic (Rabušic, 2001, s. 102) „*hodnoty jsou průvodci chování, včetně demografického*“. Jak dále Rabušic upozorňuje (Rabušic, 2001, s. 102), politické a ekonomické změny spojené s transformací roku 1989 přinesly nové pojetí role jednotlivce ve společnosti. V návaznosti na tyto změny vznikla v devadesátých letech poptávka po výzkumech populačního klimatu, jejichž výsledky by mohly doplnit zjištění vyplývající z demografických statistik. Jen v devadesátých letech proběhlo například šetření Rodina 94, o dva roky později Rodina 96, výzkum Populační klima 1996 a Formy rodinného života mladé generace 1996. Mimo šetření, která probíhala v rámci České republiky, existují výzkumy již s víceméně letitou tradicí, mezi něž patří projekt Evropská studie hodnot (European Values Study) a Světová studie hodnot (World Values Study).

V této práci jsou využita data z výzkumů uskutečněných v rámci Evropské studie hodnot. Projekt European Values Study poprvé proběhl roku 1981, od té doby probíhá každých devět let a postupně se do něj zapojuje stále více zemí Evropy (v roce 2008 již 47 zemí). Výzkumy jsou zaměřeny na postoje k náboženství, práci, politice, národní identitě a v neposlední řadě obsahují sadu otázek týkajících se rodiny a manželství. Česká republika se tohoto projektu poprvé zúčastnila roku 1991 a poté ještě dvakrát, v roce 1999 a 2008. V této části práce jsou využita data z těchto tří vln výzkumů a vybrané otázky jsou zde porovnávány s postojovými preferencemi zjištěnými v Nizozemsku. V rámci obou zemí je zde vybráno 12 otázek, které byly v šetřeních respondentům předkládány, a je zde využito třídění druhého stupně za pomoci řádkových procent. Ve většině případů jsou využity výsledky za Českou republiku ze všech tří vln, které jsou porovnány s výsledky z výzkumu v Nizozemsku v letech 1999 a 2008. Některé otázky byly do dotazníků zařazeny až v roce 2008, tak je v některých případech dostupné jen

srovnání mezi zeměmi v tomto roce. Tak jako tomu bylo v předchozí analytické části, důraz je položen na výsledky z České republiky, proto jsou využita i některá podrobnější třídění. V návaznosti na fakt, že se postoje obyvatel většinou nejvíce diferencují dle věku a rodinného stavu, jsou zde využita třídění do pěti věkových kategorií (18–29 let, 30–44 let, 45–56 let, 60 a více let), a to za obě země ve sledovaných letech. Vybrané otázky za Českou republiku jsou ještě doplněny o třídění odpovědí respondentů dle jejich momentálního partnerského vztahu, ve kterém se nacházeli, takto je učiněno vždy jen za poslední rok, ve kterém šetření proběhlo.

4.2 Význam instituce manželství

Respondenti vyjadřovali svůj souhlas či nesouhlas s následujícím výrokem „*manželství je zastaralá instituce*“. S tímto výrokem v roce 1990 souhlasilo 7 %, v roce 1999 již 11 % a v roce 2008 24 % všech dotázaných. Ovšem výsledky byly značně diferencované dle věku. Tendenci považovat manželství za zastaralou instituci měli ve všech třech sledovaných letech spíše mladší respondenti. Roku 2008 manželství jako zastaralou instituci hodnotilo již 43 % respondentů z věkové kategorie 18–29 let oproti 18 % v roce 1999. Dále mezi sledovanými lety narostl podíl souhlasných odpovědí s tímto výrokem ve všech věkových kategoriích. Tyto výsledky neukazují na to, že by lidé všeobecně odmítali vstup do manželství, ale spíše na to, že se pravděpodobně manželství stává zvláště pro mladší jedince již méně atraktivní institucí. Tato tendence se však výrazněji projevila až v posledním sledovaném roce.

Tab. 3 – Vyjádření souhlasu a nesouhlasu respondentů z České republiky (dle věku) k výroku manželství je zastaralá instituce v letech 1991, 1999 a 2008 (v %)

Věk	1991		1999		2008	
	Souhlas	Nesouhlas	Souhlas	Nesouhlas	Souhlas	Nesouhlas
18–29	11	89	18	82	43	57
30–44	8	92	14	86	27	73
45–59	5	95	10	90	18	82
60 +	4	96	4	96	13	87
Celkem	7	93	11	89	24	76

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

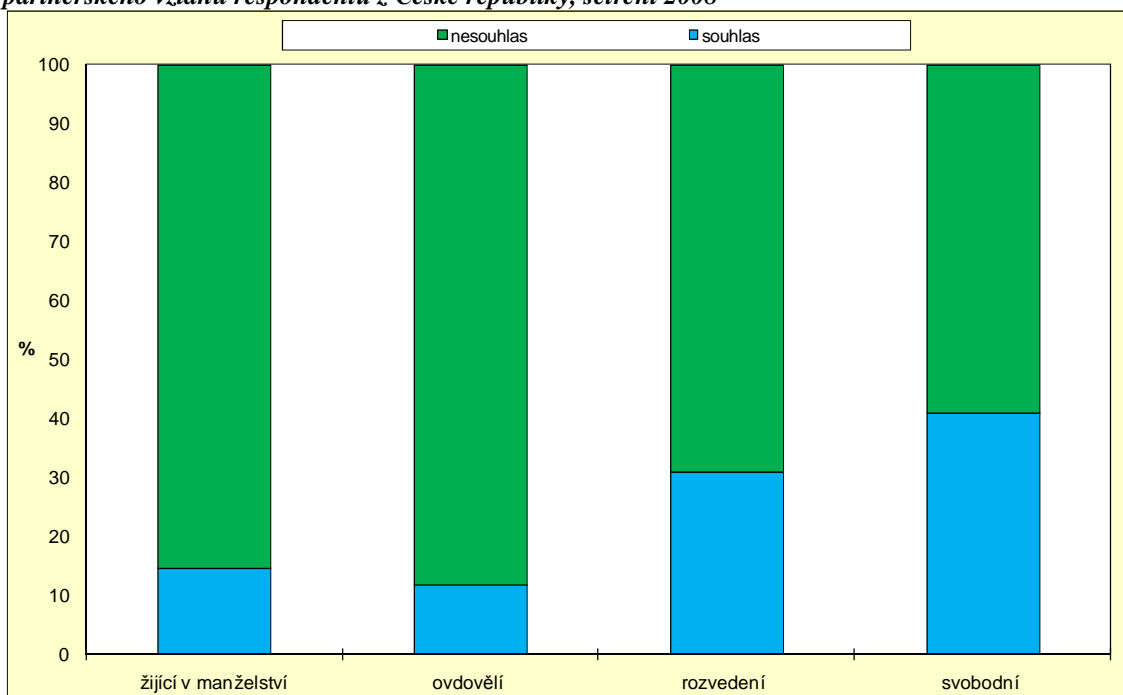
Tab. 4 – Vyjádření souhlasu a nesouhlasu respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku manželství je zastaralá instituce v letech 1999 a 2008 (v %)

Věk	1999		2008	
	Souhlas	Nesouhlas	Souhlas	Nesouhlas
18–29	24	76	21	79
30–44	28	72	33	67
45–59	27	73	30	70
60 +	18	82	22	78
Celkem	25	75	27	73

Zdroj: European Values Study

V Nizozemsku již roku 1999 poměrně vysoké procento respondentů souhlasilo s tím, že je manželství zastaralá instituce, v roce 1999 souhlasilo 25 % všech respondentů a v roce 2008 téměř jedna třetina respondentů. V postojích nizozemské populace se z hlediska tohoto výroku neprojevila závislost na věku jako v České republice. Dle nizozemských výsledků se nevydělují žádná věková kategorie, která by se vyznačovala výrazně odlišným postojem než ostatní. V obou dvou šetřeních se v Nizozemsku prokázalo, že přibližně pro tři čtvrtiny populace bez ohledu na věk, manželství zastaralou institucí není. Nicméně celková procentuální vyjádření naznačují, že se česká populace z hlediska pohledu na manželství přibližuje postojům k této instituci, jež zaujímá populace nizozemská. Ovšem v roce 2008 se nejmladší věková kategorie českých respondentů velmi odlišovala od nizozemských, a to větší mírou souhlasu s tímto výrokem.

Obr. 18 – Podíly souhlasu a nesouhlasu s výrokem „manželství je zastaralá instituce“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

Z hlediska tohoto výroku je zajímavé, jak odpovídali respondenti dle toho, v jakém vztahu se současně nacházeli. Dle očekávání se největší nesouhlas s tímto výrokem objevil u ženatých a vdancích, naopak nejvíce souhlasili s tímto výrokem svobodní a svobodné. Pouze jedna třetina rozvedených hodnotila v roce 2008 manželství jako zastaralou, tyto výsledky vypovídají o tom, že ani tato část populace, u které by se to dalo pravděpodobně nejvíce předpokládat, na manželství nezanevřela.

4.3 Postoje k nesezdanému soužití

Roku 2008 byla zařazena otázka, která se v předchozích výzkumech nevyskytovala. Respondenti se vyjadřovali, zda souhlasí s následujícím výrokem: „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“. Tuto otázku lze považovat za relevantní pro určení míry tolerance populace k alternativním partnerským stylům života – zvláště k nesezdanému soužití.

Tab. 5 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“, šetření 2008 (v %)

Věk	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas ani nesouhlas	Nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
18–29	31	44	20	5	1
30–44	22	44	26	5	2
45–59	11	49	27	9	4
60 +	8	30	37	20	5
Celkem	18	42	28	10	3

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

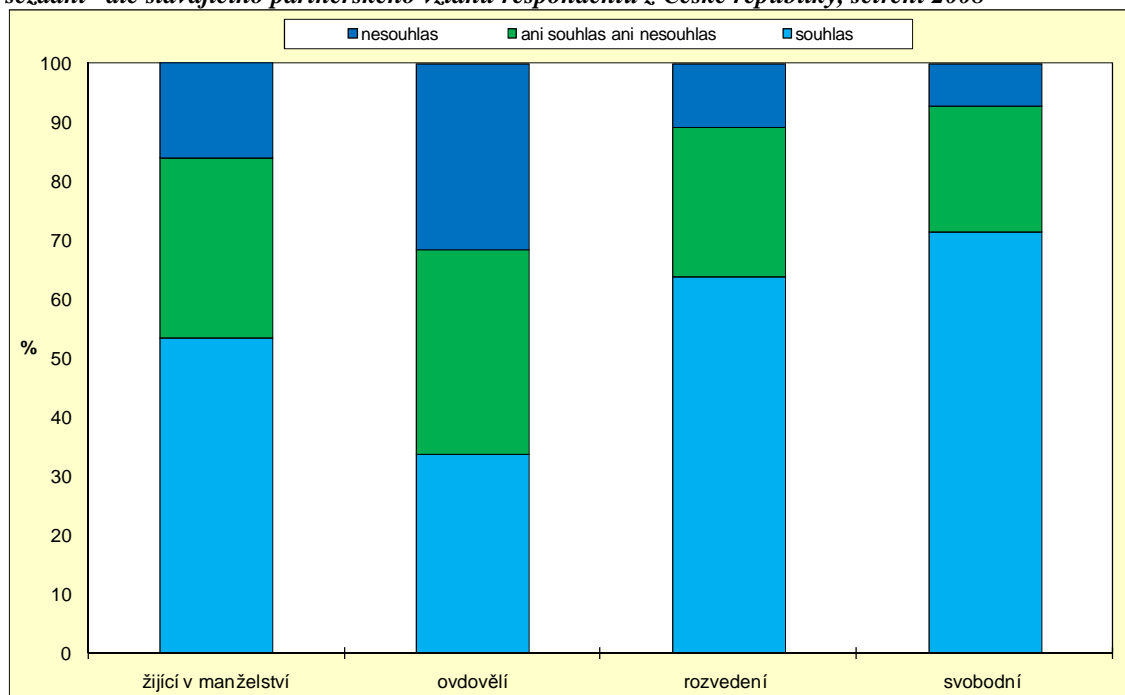
Tab. 6 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“, šetření 2008 (v %)

Věk	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas ani nesouhlas	Nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
18–29	50	34	6	6	3
30–44	45	45	2	5	3
45–59	43	48	4	4	1
60 +	23	60	7	8	3
Celkem	36	51	5	6	2

Zdroj: European Values Study

Všeobecně čeští respondenti souhlasili s tím, že je v pořádku, když spolu dva lidé žijí, aniž by byli sezdáni. Pokud sloučíme výsledky dvou krajních kategorií vyjadřujících souhlas, tak ve věkových skupinách 18–29let, 30–44let a 45–59let zaujímalo tento postoj více než 60 % dotázaných. Nesouhlas s tímto výrokem v již zmiňovaných třech kategoriích nepřesáhl 14 %. Z hlediska věkového rozložení odpovědí se výrazněji vydělují jen respondenti starší 60ti let. Ve výsledcích za nizozemskou populaci se rovněž potvrdil souhlasný postoj k jiným formám soužití, než je manželství, souhlas projevilo téměř 97 % dotázaných. V nizozemské populaci se z hlediska věkového rozložení odpovědí mírně vydělují starší 60ti let, tak jako je tomu v České republice. Ovšem ve srovnání s hodnocením tohoto výroku se oproti populaci Nizozemska zdá být česká populace více nerozhodná, svědčí o tom poměrně hojně zastoupená kategorie „ani souhlas, ani nesouhlas“. Nicméně pro obě populace se zdá být jiné soužití než manželské akceptovatelné, což může pravděpodobně vypovídat o vysokých počtech dětí narozených mimo manželství a také o zvyšujícím se věku při vstupu do prvního sňatku u mužů a žen v Nizozemsku i v České republice.

Obr. 19 – Podíly souhlasu a nesouhlasu s výrokem „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Poznámka:

V kategorii souhlas jsou sloučeny odpovědi „rozhodně souhlasím“ a „souhlasím“

V kategorii nesouhlas jsou sloučeny odpovědi „rozhodně nesouhlasím“ a „nesouhlasím“

Zdroj: European Values Study

Dle stávajícího vztahu respondentů největší toleranci k nesezdanému soužití projevili svobodní, ale větší míru tolerance vykazuje i skupina žijících v manželství a rozvedených. Naopak největší míru nesouhlasu s tím, zda je v pořádku, když spolu dva lidé žijí, aniž by byli sezdáni, projevila skupina ovdovělých.

4.4 Manželství a dlouhodobý vztah jako předpoklad štěstí

Dalším výrokem, ke kterému respondenti vyjadřovali svůj postoj na odstupňované škále souhlasu a nesouhlasu, byl výrok: „*manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí*“. V České republice se mezi šetřeními celková proporce souhlasu s tímto výrokem prakticky nezměnila, i v roce 2008 přibližně 70 % dotázaných považovalo stálý vztah za předpoklad štěstí. Z hlediska věku se nevyskytují přílišné diference mezi věkovými skupinami, jen se vzrůstajícím věkem je znatelná větší míra souhlasu s tímto výrokem.

Tab. 7 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas ani nesouhlas	Nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
1999	18–29	16	44	21	18	1
	30–44	16	52	19	13	1
	45–59	21	48	19	11	1
	60 +	33	49	13	5	0
	Celkem	21	48	18	12	1
2008	18–29	18	41	24	14	3
	30–44	18	44	21	15	2
	45–59	21	48	19	10	1
	60 +	28	45	18	9	0
	Celkem	21	44	21	12	2

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

Tab. 8 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí“, šetření 1999 a 2008 (v %)

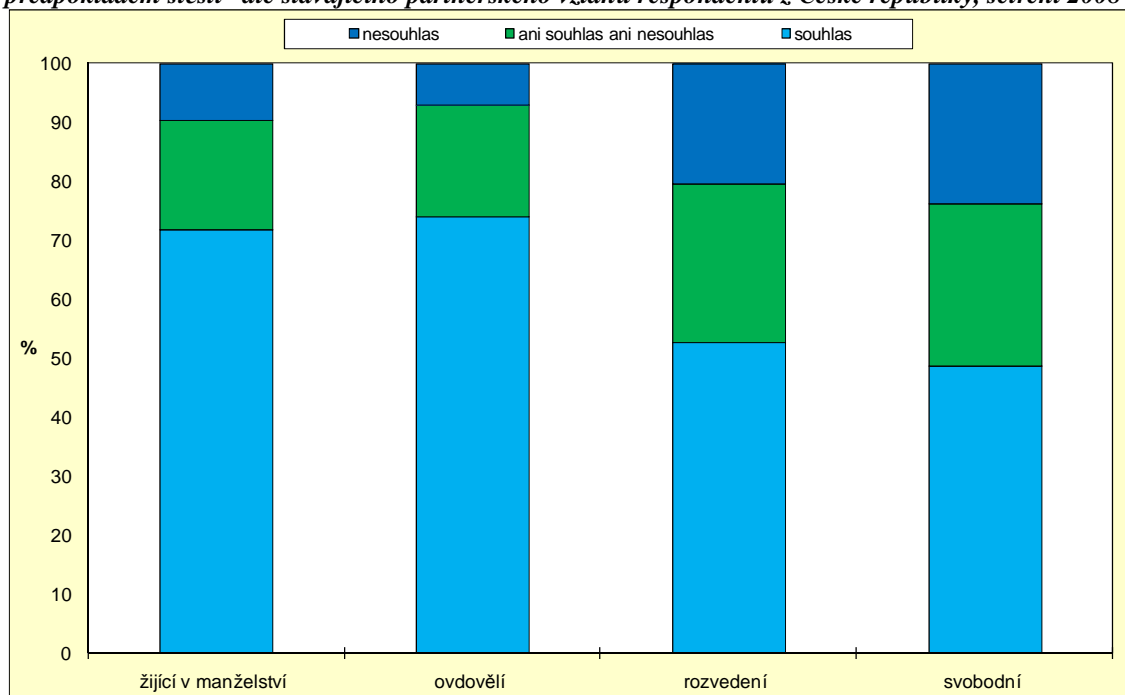
	Věk	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas ani nesouhlas	Nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
1999	18–29	2	17	14	47	19
	30–44	2	13	13	54	19
	45–59	4	15	9	56	17
	60 +	9	26	10	45	10
	Celkem	4	17	11	52	16
2008	18–29	2	15	15	55	14
	30–44	3	13	9	58	16
	45–59	4	16	10	50	19
	60 +	8	27	10	44	10
	Celkem	0	14	14	57	14

Zdroj: European Values Study

Z hlediska postoje k tomuto výroku se nizozemská a česká populace velmi odlišují. V Nizozemsku ve výsledcích šetření z roku 1999 i 2008 nepovažuje přibližně 70 % dotázaných manželství nebo stálý vztah za předpoklad štěstí, toto přesvědčení patrně převládá bez ohledu na věk, jen dotázaní ve věku 60 let a starší vykazují větší tendenci k souhlasu s tímto výrokem. Zdá se, že v nizozemské populaci není viděna určitá seberealizační tendence ve vztahu, ať se jedná o jakoukoli formu vztahu, manželskou i jinou. Tato tendence také pravděpodobně ukazuje na větší míru individualismu v nizozemské populaci.

Dle stávajícího vztahu respondentů považuje dlouhodobý vztah za předpoklad štěstí v nejmenší míře skupina svobodných a rozvedených. Naopak největší důraz je na dlouhodobý vztah jako předpoklad štěstí kladen asi ne příliš překvapivě u ženatých a vdaných. Všeobecně se dá usoudit, že dlouhodobý vztah je v české populaci stále hodnotou, kterou lidé považují za velmi důležitou, jelikož většina z nich z něj odvozuje své štěstí.

Obr. 20 – Podíly souhlasu a nesouhlasu s výrokem „manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Poznámka: V kategorii souhlas jsou sloučeny odpovědi „rozhodně souhlasím“ a „souhlasím“
V kategorii nesouhlas jsou sloučeny odpovědi „rozhodně nesouhlasím“ a „nesouhlasím“

Zdroj: European Values Study

4.5 Manželství a význam dobrého bydlení

Ve všech třech letech, kdy probíhalo šetření, se ukázalo, že prakticky bez ohledu na věk příkládá většina českých respondentů dobrému bydlení velkou váhu. Jako nepříliš důležité hodnotilo otázku dobrého bydlení jen minimum dotázaných, jejich podíl ve všech sledovaných letech nepřekročil hranici 10-ti %. Jak uvádí Hamplová (Fialová, Hamplová, Kučera, Vymětalová, 2000, s. 85), zjištění o důležitosti dobrého bydlení, resp. vlastního bytu není žádným objevem, tyto výsledky se vyskytovaly již v předlistopadových výzkumech.

Tab. 9 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „jak je pro Vás důležité pro manželství dobré bydlení?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Velmi důležité	Spíše důležité	Nepříliš důležité
1991	18–29	44	48	8
	30–44	45	48	7
	45–59	50	44	6
	60 +	58	38	4
	Celkem	49	45	6
1999	18–29	35	56	9
	30–44	40	53	7
	45–59	41	52	7
	60 +	46	49	5
	Celkem	41	52	7
2008	18–29	51	39	10
	30–44	47	44	9
	45–59	49	43	8
	60 +	52	43	6
	Celkem	49	42	8

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

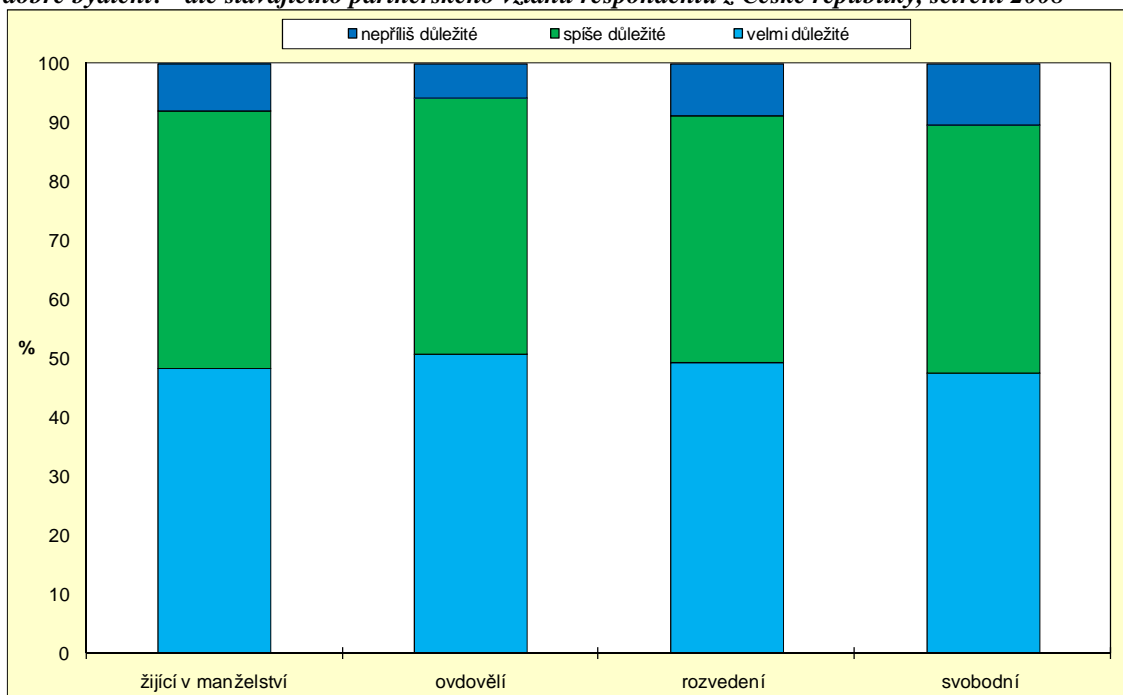
V Nizozemsku byla v roce 1999 a 2008 prokázána rovněž velká důležitost, kterou respondenti bydlení přikládali. Oproti názorům respondentů v České republice se nizozemští dotázaní lišili jen mírně vyšším podílem v kategorii „nepříliš důležité“. Nicméně z hlediska významu dobrého bydlení pro manželství vykazují respondenti z České republiky i Nizozemska velmi podobný postoj, který tomuto aspektu přikládá velkou váhu. Na základě toho, že respondenti přikládají významu dobrého bydlení pro manželství takovou váhu a ze statistik vyplývá, že do manželství vstupuje stále méně lidí a v pozdějším věku je možné založit hypotézu, jejímž předpokladem by bylo, že do manželství většina populace vstupuje až poté, co má dostatek prostředků k zajištění dobrého bydlení. Tudíž by tento ekonomický aspekt mohl hrát roli při rozhodování mladých o tom, zda a kdy vstoupit do manželství.

Tab. 10 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „jak je pro Vás důležité pro manželství dobré bydlení?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Velmi důležité	Spíše důležité	Nepříliš důležité
1999	18–29	17	66	17
	30–44	18	64	19
	45–59	23	66	12
	60 +	50	44	6
	Celkem	26	60	14
2008	18–29	18	72	10
	30–44	23	66	11
	45–59	27	62	11
	60 +	45	48	7
	Celkem	33	58	9

Zdroj: European Values Study

Obr. 21 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „jak je pro Vás důležité pro manželství dobré bydlení?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

Přibližně stejnou váhu dobrému bydlení rovněž přiřkládali i respondenti podle vztahu, v němž se momentálně nacházeli. I když jsou rozdíly mezi kategoriemi podle vztahu respondenta téměř zanedbatelné, nejmenší důraz na dobré bydlení byl kladen respondenty svobodnými.

4.6 Manželství a děti

Výzkum postojů k manželství a rodině také poskytuje informaci, že oproti roku 1991 se mírně snížil význam dětí pro manželství v názorech českých respondentů. Tento posun v názorech je patrný ve všech věkových kategoriích, ovšem u nejmladších respondentů je tato tendence výrazná nejvíce. Nicméně nejedná se o to, že by dotazovaní považovali děti za nepříliš důležité v manželství, spíše se jedná o posun od názoru „děti jsou pro manželství velmi důležité“ k názoru „děti jsou pro manželství spíše důležité“. Dotazovaných, kteří považovali děti za nepříliš důležité, bylo minimum, tato odpověď se s největší frekvencí vyskytovala u věkové kategorie 18–29 let (v roce 2008 11 %).

Tab. 11 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „jak jsou podle Vás důležité pro manželství děti?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Velmi důležité	Spíše důležité	Nepříliš důležité
1991	18–29	84	14	2
	30–44	87	12	1
	45–59	88	10	2
	60 +	87	11	2
	Celkem	87	12	2
1999	18–29	71	23	6
	30–44	76	20	4
	45–59	83	16	2
	60 +	80	17	4
	Celkem	77	19	4
2008	18–29	54	36	11
	30–44	67	26	7
	45–59	70	24	6
	60 +	75	23	2
	Celkem	66	27	7

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

Tab. 12 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „jak jsou podle Vás důležité pro manželství děti?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

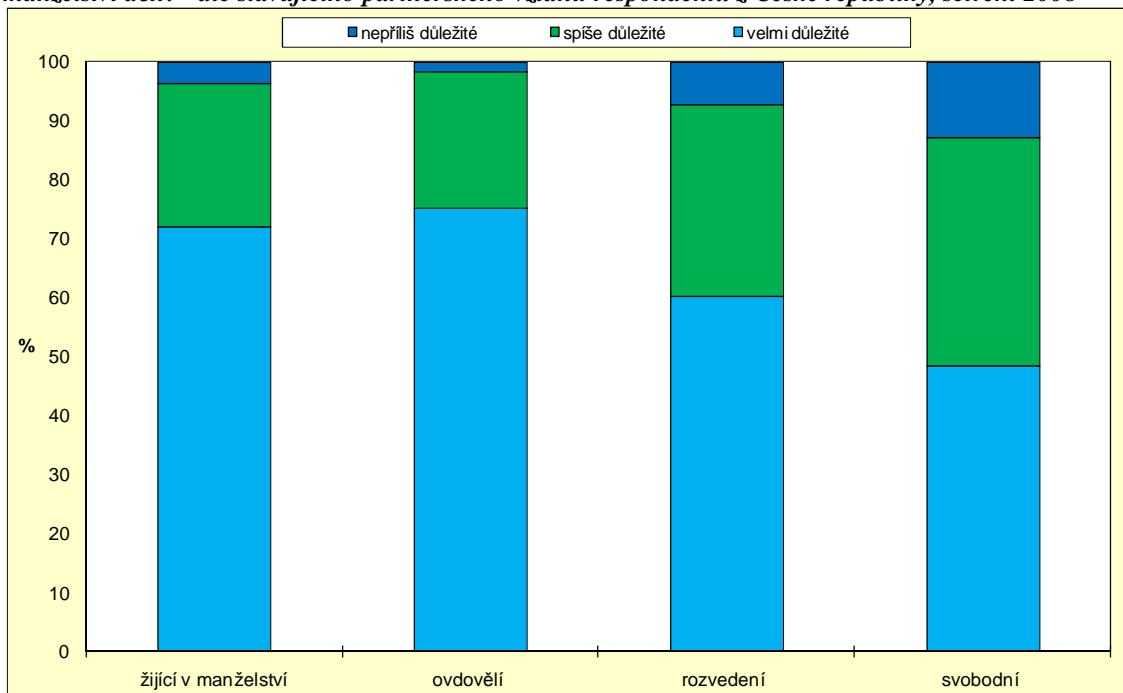
	Věk	Velmi důležité	Spíše důležité	Nepříliš důležité
1999	18–29	31	31	38
	30–44	45	28	27
	45–59	45	30	25
	60 +	64	24	12
	Celkem	47	28	25
2008	18–29	37	42	22
	30–44	46	29	25
	45–59	47	27	26
	60 +	60	29	11
	Celkem	52	29	19

Zdroj: European Values Study

V Nizozemském šetření z let 1999 a 2008 vcelku překvapivě narostla celková důležitost dětí pro manželství v názorech respondentů. V roce 1999 se 75 % respondentů vyjádřilo, že jsou pro ně děti v manželství velmi důležité nebo spíše důležité. V roce 2008 se takto vyjádřilo již 81 % respondentů. Na celkově nižší důležitost dětí pro manželství v roce 1999 měla vliv převážně věková kategorie nejmladších respondentů, u kterých se z 38 % objevil názor, že jsou děti pro manželství nepříliš důležité. V roce 2008 se postoj mladých dotázaných změnil, k výroku se formou kategorie „nepříliš důležité“ vyjádřilo 22 % respondentů. V roce 2008 považovalo více než 90 % českých respondentů ve všech věkových kategoriích děti pro manželství za velmi nebo spíše důležité. V Nizozemsku ve stejném roce se takto vyjádřilo přes 70 % respondentů, ovšem od tohoto se lišila nejstarší věková skupina 60 a více let, ve které téměř 90 % respondentů přikládalo dětem pro manželství důležitost. Z hlediska postojů k tomuto výroku se zdá být česká populace oproti nizozemské tradičnější, ale paradoxně mezi lety 1999 a 2008 byl

zaznamenán mírný příklon názorů nizozemských dotázaných k těmto tradičnějším postojům. Nicméně výsledky z šetření v obou populacích svědčí o tom, že manželství není záležitostí jen páru, ale počítá se v něm i s dětmi jako nedílnou součástí.

Obr. 22 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „jak jsou podle Vás důležité pro manželství děti?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

Zajímavou informaci v tomto případě poskytují postoje vyjádřené k tomuto výroku tříděné dle stávajícího vztahu respondenta. Zde se projevuje tendence považovat děti pro manželství za nepříliš důležité u respondentů bez partnera, ovšem podíl těchto odpovědí také nevypovídá o odmítání manželství s dětmi (podíl činil v roce 2008 12 %).

4.7 Mateřství jako poslání ženy

Postoj, ve kterém se česká a nizozemská populace velmi lišily, je postoj k následující otázce: „je nutné, aby žena měla děti, aby se splnilo její poslání?“. V Nizozemsku v letech 1999 a 2008 téměř většina respondentů ve věkových kategoriích do 59 let nepovažovala za nutné, aby žena měla děti, aby se splnilo její poslání. Od tohoto postoje mladších respondentů se lišila pouze kategorie šedesátiletých a starších, u nichž se tento názor vyskytoval v méně než devadesáti procentech. Česká populace není v postoji k tomuto výroku tak jednotná. V roce 1991 vyjádřilo názor, že žena potřebuje děti 67 % dotázaných, v roce 1999 44 % a v roce 2008 podíl opět narostl na 61 %. Nárůst podílu mezi lety 1999 a 2008 byl pravděpodobně způsoben názory v kategorii nejmladších respondentů, jelikož v roce 1999 jedna třetina těchto

respondentů souhlasila s tím, že žena potřebuje děti, aby bylo splněno její poslání, v roce 2008 potřebnost dětí pro ženu vyjádřila již polovina dotázaných v kategorii 18–29 let. Ovšem i v ostatních věkových kategoriích byla mezi sledovanými lety zaznamenána větší tendence k tomu považovat za nutné, aby žena měla děti.

Tab. 13 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „myslíte, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Potřebuje děti	Není to nutné
1991	18–29	57	43
	30–44	66	34
	45–59	73	27
	60 +	73	27
	Celkem	67	33
1999	18–29	32	68
	30–44	38	62
	45–59	50	50
	60 +	56	44
	Celkem	44	56
2008	18–29	52	48
	30–44	58	42
	45–59	65	35
	60 +	69	31
	Celkem	61	39

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

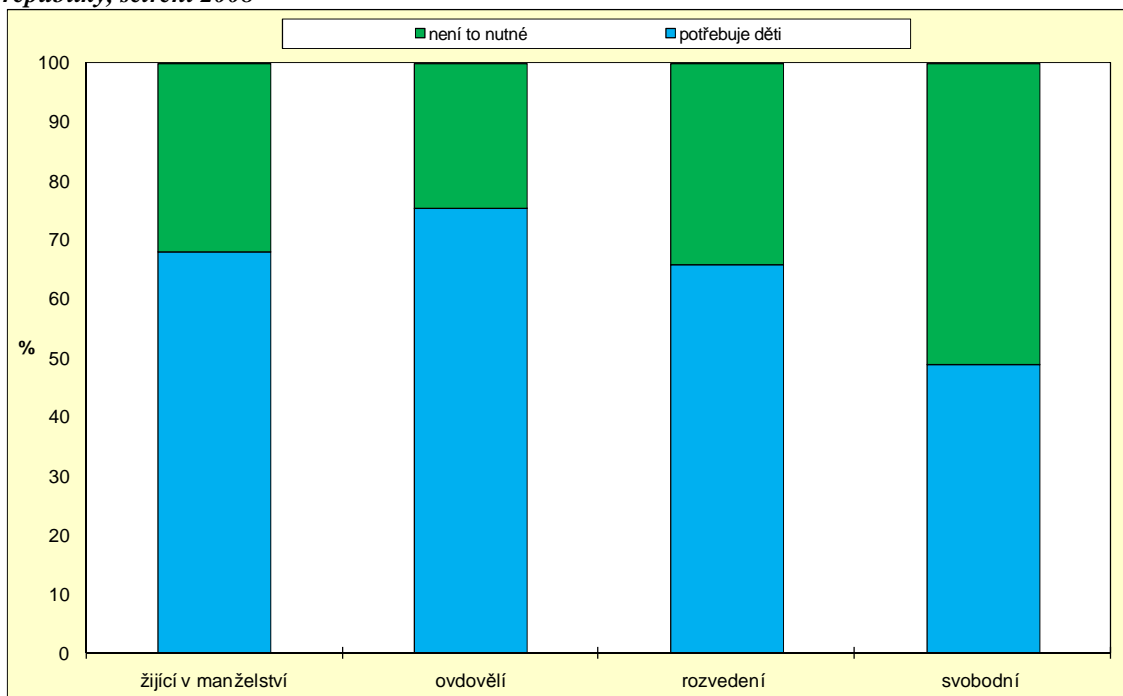
Tab. 14 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „myslíte, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Potřebuje děti	Není to nutné
1999	18–29	3	97
	30–44	3	97
	45–59	6	94
	60 +	18	82
	Celkem	7	93
2008	18–29	5	95
	30–44	4	96
	45–59	6	94
	60 +	12	88
	Celkem	8	92

Zdroj: European Values Study

Dle současného partnerského vztahu se opět v české populaci víceméně vydělila kategorie svobodných, kteří přikládali nejmenší důležitost tomu, že žena musí mít děti. Překvapivou informací je, že jako skupina s nejtradičnějšími postoji se v roce 2008 nevydělila skupina těch, kteří žijí v manželství, procento těch, kteří tvrdili, že to není nutné, představovalo více než jednu třetinu dotázaných žijících v manželství. Skupinu s nejtradičnějším postojem zde v tomto případě zaujímají ovdovělí.

Obr. 23 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „myslíte, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

4.8 Postoje ke svobodnému mateřství

Postoj respondentů k svobodnému mateřství měřila ve výzkumu otázka, zda respondenti schvalují, chce-li žena dítě, ale chce ho vychovávat sama a žít bez muže. Podíl respondentů v České republice, kteří svobodné mateřství schvalují, mezi lety výzkumů narůstal, v roce 1991 se souhlasně vyjádřilo 28 % všech respondentů v roce 2008 již 53 %. Ve všech věkových skupinách míra tolerantnosti ke svobodným matkám narůstala, nejvíce však ve věkových skupinách 18–29 let a 30–44 let. V Nizozemsku je situace z hlediska tohoto výroku podobná, nicméně mezi lety zde není zaznamenán tak velký nárůst podílu respondentů, kteří schvalují, když žena žije bez muže a sama vychovává dítě. V roce 1999 vyjádřila souhlas polovina respondentů a v roce 2008 téměř šedesát procent dotázaných. Nicméně podobnost postojů těchto dvou souborů je jen zdánlivá, pokud se zaměříme na postoje nejmladší věkové kategorie, protože v Nizozemsku mezi těmito výzkumy narostl podíl těch, kteří neschvalují, aby žena žila sama a sama dítě vychovávala. Podíl se zvýšil z 24 % téměř na polovinu respondentů v této věkové skupině, což je ve srovnání se 17 % českých respondentů poměrně velký rozdíl. Dále z nizozemského výzkumu z roku 2008 vyplývá, že tendencí největší tolerantnosti ke svobodnému mateřství se vyznačují respondenti ve věku 30 – 59 let.

Tab. 15 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Schvaluji	Neschvaluji	Záleží na okolnostech
1991	18–29	30	34	35
	30–44	35	39	26
	45–59	28	48	24
	60 +	19	59	22
	Celkem	28	45	27
1999	18–29	47	22	31
	30–44	41	28	32
	45–59	40	31	28
	60 +	29	44	27
	Celkem	39	31	30
2008	18–29	63	17	20
	30–44	63	19	19
	45–59	50	27	23
	60 +	37	40	23
	Celkem	53	26	21

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

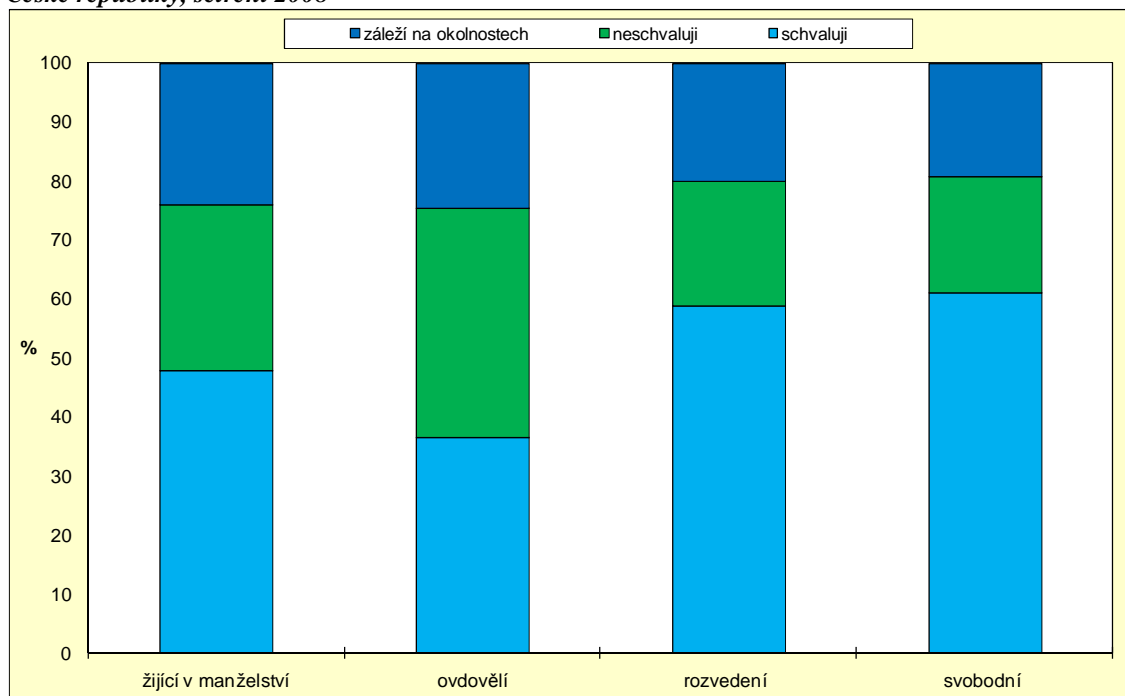
Tab. 16 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Schvaluji	Neschvaluji	Záleží na okolnostech
1999	18–29	59	24	17
	30–44	57	21	22
	45–59	55	25	20
	60 +	28	48	24
	Celkem	51	28	21
2008	18–29	48	47	6
	30–44	65	29	6
	45–59	67	25	7
	60 +	49	41	10
	Celkem	57	35	8

Zdroj: European Values Study

Co se týče české populace, z hlediska tohoto výroku se opět lišil postoj svobodných od respondentů žijících v manželství. Svobodní vyjádřili schválení této situace ženy z více než 60 % a u ženatých a vdaných se souhlas objevil přibližně u poloviny respondentů. Podobný postoj jako svobodní zaujali rozvedení respondenti. Analýza odpovědí k tomuto výroku ukázala, že se nizozemská a česká populace podobají svými postoji v celkovém vyjádření postoje bez dalšího třízení, ovšem dle rozlišení odpovědí podle věku se značně mezi populacemi odlišují nejmladší skupiny. Nizozemská kategorie nejmladších v posledním šetření vykazuje tendenci k negativnímu postoji ke svobodnému mateřství.

Obr. 24 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

4.9 Význam úplné rodiny pro štěstí dítěte

Vyjádření respondenta k výše uvedené otázce mělo zachytit jeho postoj všeobecně k rozpadlým manželstvím a jiným formám vztahů, v nichž vyrůstá dítě. Jak upozorňuje Hamplová (Rychtaříková, Pikálková, Hamplová, 2001, s. 55), nakolik se partnerská soužití rozpadají, je důležitou charakteristikou každé společnosti – vypovídá to o rostoucím individualismu, o slábnutí vztahů vůči druhým apod. V České republice celková tendence souhlasu s tímto výrokem v průběhu sledovaných let klesala, z roku 1991 do roku 2008 se snížila z 95 % na 83 %. Od roku 1991, kdy byl patrný souhlas většiny respondentů ve všech věkových skupinách, se začínají postoje více diferencovat dle věkových skupin. Mladší respondenti přikládají úplné rodině menší důležitost.

V Nizozemsku nebyl v šetření z let 1999 a 2008 znatelný tak silný důraz na úplnou rodinu pro štěstí dítěte jako v České republice, ale v roce 1999 s tímto výrokem souhlasilo 64 % respondentů a v roce 2008 již 74 % všech dotázaných. Tudíž lze opět hodnotit tento postoj nizozemské populace jako příklon k tradičnějším rodinným hodnotám. A právě tento posun se odehrává paradoxně v nejmladších dvou věkových skupinách.

Tab. 17 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím
1991	18–29	95	5
	30–44	93	7
	45–59	96	4
	60 +	97	3
	Celkem	95	5
1999	18–29	79	21
	30–44	84	16
	45–59	86	14
	60 +	96	4
	Celkem	86	14
2008	18–29	78	22
	30–44	77	23
	45–59	84	16
	60 +	90	10
	Celkem	83	17

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

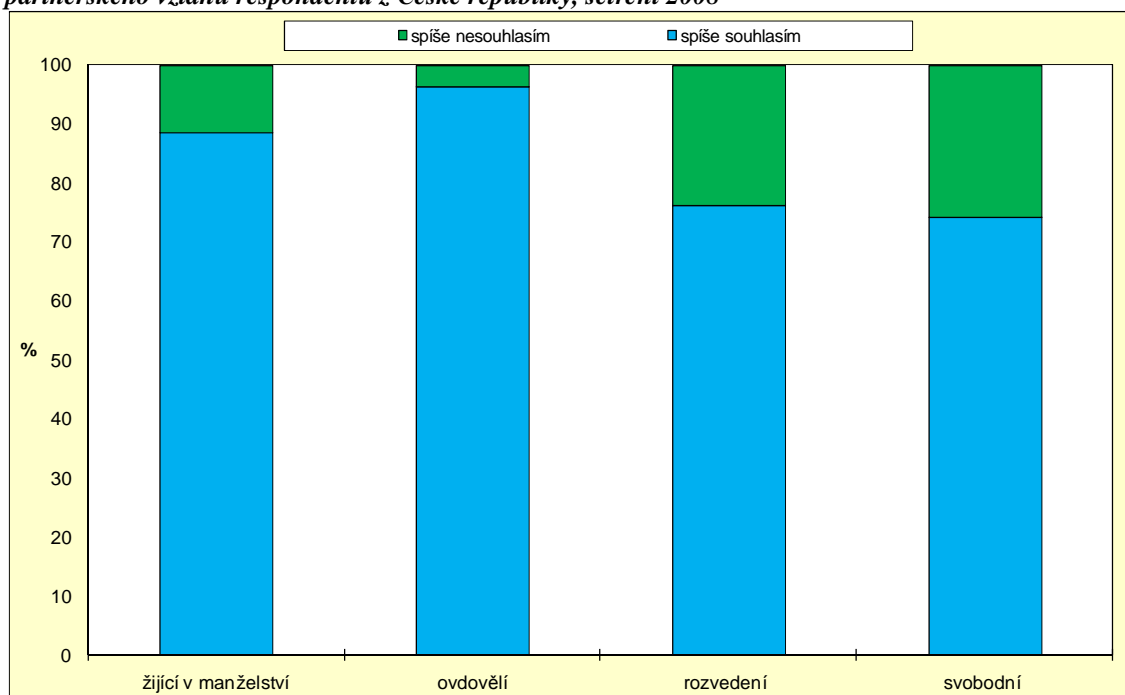
Tab. 18 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím
1999	18–29	52	48
	30–44	55	45
	45–59	71	29
	60 +	87	13
	Celkem	66	34
2008	18–29	69	31
	30–44	66	34
	45–59	67	33
	60 +	83	17
	Celkem	74	26

Zdroj: European Values Study

Názory českých respondentů diferencované dle jejich současného vztahu vyjadřují opět nejmenší důraz na úplnou rodinu u dotázaných, kteří v současné době partnera neměli. Naopak největší důraz na úplnou rodinu s dítětem byl kladen ve skupině ovdovělých.

Obr. 25 - Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

4.10 Rodičovství a zodpovědnost vůči společnosti

V roce 2008 byla do výzkumů European Values Study zařazen výrok, ke kterému respondenti vyjadřovali na škále souhlasu a nesouhlasu svůj postoj. Tímto výrokem je, zda mít děti je zodpovědnost vůči společnosti. Tato otázka dle mého názoru vyjadřuje míru respondentova uvědomění si problémů, které se váží na nízkou intenzitu plodnosti a všeobecně, zda je v populaci větší důraz kladen na kolektivní zájmy, nebo zda je zde větší příklon k zájmům individuálním. Z hlediska výsledků postojů k tomuto výroku se nizozemská a česká populace značně liší. Pokud se uvažují dvě krajní kategorie nesouhlasu jako rovnocenné, tak se v Nizozemsku více než 90 % dotázaných vyjádřilo, že nesouhlasí s tím, že mít dítě je zodpovědnost vůči společnosti. V České republice tento podíl ze všech respondentů činil jen 25 %. V Nizozemsku se na tomto postoji shodnou prakticky všechny věkové kategorie stejně. V rámci české populace se vydělovala pouze nejmladší věková skupina, která měla spíše tendenci nepovažovat rodičovství za zodpovědnost vůči společnosti. Pravděpodobně výsledky postojů k tomuto výroku svědčí o vyšší míře individualismu v nizozemské populaci.

Tab. 19 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „mít dítě je zodpovědnost vůči společnosti“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

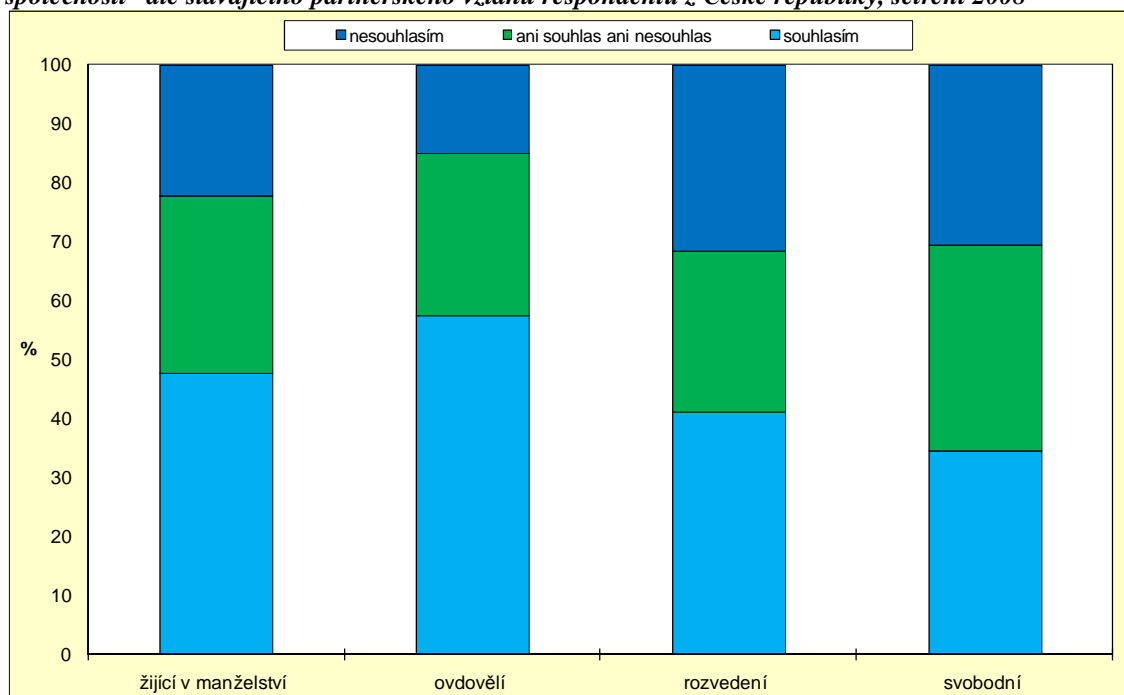
Věk	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas ani nesouhlas	Nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
18–29	10	27	35	20	8
30–44	14	31	27	22	6
45–59	17	30	28	19	5
60 +	18	39	26	13	4
Celkem	15	32	29	19	6

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

Tab. 20 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „mít dítě je zodpovědnost vůči společnosti“, šetření 1999 a 2008 (v %)

Věk	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas ani nesouhlas	Nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
18–29	0	1	7	49	43
30–44	0	3	5	51	41
45–59	0	3	3	47	48
60 +	2	7	4	53	34
Celkem	1	4	4	50	40

Zdroj: European Values Study

Obr. 25 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „mít dítě je zodpovědnost vůči společnosti“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Poznámka: V kategorii souhlas jsou sloučeny odpovědi „rozhodně souhlasím“ a „souhlasím“
V kategorii nesouhlas jsou sloučeny odpovědi „rozhodně nesouhlasím“ a „nesouhlasím“

Zdroj: European Values Study

Rodičovství jako zodpovědnost vůči společnosti má největší tendenci nepovažovat kategorie svobodných a také rozvedených. Naopak největší míra souhlasu s tímto výrokem byla zaznamenána v kategorii ovdovělí.

4.11 Postoje k interrupcím

Ve výzkumu byly také prostřednictvím dvou otázek zjišťovány postoje k umělým přerušením těhotenství. První otázka byla zaměřena na to, zda respondenti schvalují nebo neschvalují provedení potratu, není-li žena provdaná. Druhá otázka se týkala toho, zda respondenti schvalují či neschvalují provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti. Z hlediska první otázky se v České republice postoje mezi lety příliš nemění – všechny nesouhlasné postoje tvořily ve všech třech výzkumech přibližně jednu třetinu. V Nizozemsku je situace podobná, v roce 1999 potrat u neprovdané ženy neschvalovala více než jedna třetina respondentů, v roce 2008 již více než 40 % dotázaných. Z hlediska věku se ani v jedné z populací výraznější diferenciací neprojevuje. Ovšem v kategorii 18–29 let nastal v Nizozemsku mezi lety 1999 a 2008 posun k větší míře nesouhlasu.

Tab. 21 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, není-li žena provdaná?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Schvaluji	Neschvaluji
1991	18–29	73	27
	30–44	67	33
	45–59	68	32
	60 +	71	29
	Celkem	69	31
1999	18–29	66	34
	30–44	66	34
	45–59	71	29
	60 +	58	42
	Celkem	66	34
2008	18–29	69	31
	30–44	75	25
	45–59	70	30
	60 +	60	40
	Celkem	69	31

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

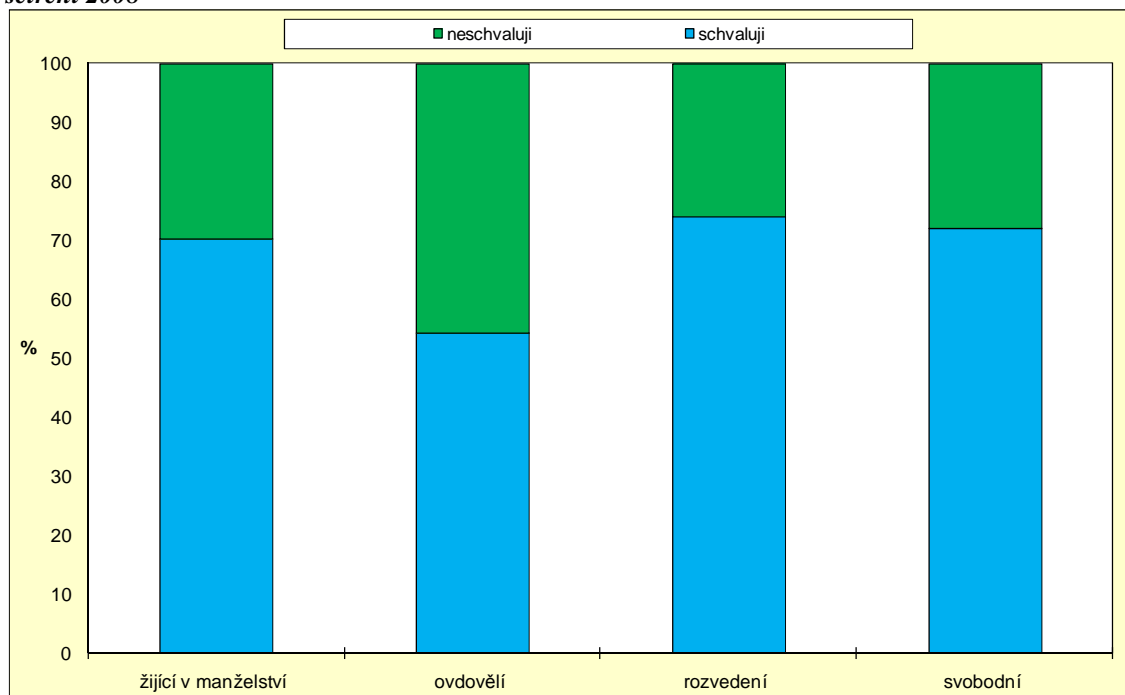
Tab. 22 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, není-li žena provdaná?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Schvaluji	Neschvaluji
1999	18–29	70	30
	30–44	65	35
	45–59	55	45
	60 +	55	45
	Celkem	64	36
2008	18–29	59	41
	30–44	61	39
	45–59	47	53
	60 +	47	53
	Celkem	57	43

Zdroj: European Values Study

Z hlediska aktuálního partnerského vztahu čeští ovdovělí vyjádřili nejodmítavější postoj k potratům u neprovdané ženy. Svobodní a žijící v manželství k tomuto výroku vyjádřili podobný postoj, a to nesouhlas z jedné třetiny.

Obr. 26 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, není-li žena provdaná?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

Co se týče schválení či neschválení potratu v případě manželského páru, který nechce mít další děti, byla míra souhlasu v české populaci větší, než v případě potratu u neprovdané ženy, a to 64 % v roce 1991 a přibližně 75 % v roce 1999 a 2008. Kdežto v Nizozemsku byla v případě manželského páru míra souhlasu naopak menší. V obou sledovaných letech činilo procento

souhlasu všech respondentů méně než polovinu. Diferenciace postojů k tomuto výroku dle věku se téměř neprojevila, jen kategorie nejstarších respondentů vyjádřila největší míru nesouhlasu s potratem v případě manželského páru, který již nějaké děti má. Tato tendence se projevila v obou sledovaných zemích ve všech sledovaných letech. V případě Nizozemska je důležité upozornit, že i z hlediska této otázky nastal mírný posun směrem k nesouhlasu u nejmladší věkové kategorie. V české populaci byla míra souhlasu a nesouhlasu dle současného vztahu respondenta rozložena prakticky stejně jako u otázky na potrat v případě neprovdané ženy. Dotázaní žijící v manželství a svobodní opět celkem neobvykle vyjádřili souhlasný postoj (78 %) a největší míru nesouhlasu bylo možné zaznamenat u ovdovělých (43 %). Závěrem lze zhodnotit, že se česká populace projevila jako tolerantnější k potratům, ať už se jedná o neprovdanou ženu nebo manželský pár, který již děti má. Toto zjištění je pravděpodobně důvodem vyšší míry umělé potratovosti v České republice než v Nizozemsku. Otázky vyvolává posun názoru v nejmladší věkové skupině v případě nizozemské populace, je zde zaznamenána tendence, která svědčí spíše o nesouhlasu v obou variantách otázky. Tato tendence by mohla být způsobena již ustálenou tradicí odpovědného sexuálního chování v mladé nizozemské generaci a tím větší sklon situaci, kdy má dojít k rozhodnutí o interrupci, odsuzovat.

Tab. 23 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Schvaluji	Neschvaluji
1991	18–29	68	32
	30–44	72	28
	45–59	62	38
	60 +	53	47
	Celkem	64	36
1999	18–29	76	24
	30–44	83	17
	45–59	81	19
	60 +	65	35
	Celkem	77	23
2008	18–29	76	24
	30–44	80	20
	45–59	81	19
	60 +	68	32
	Celkem	76	24

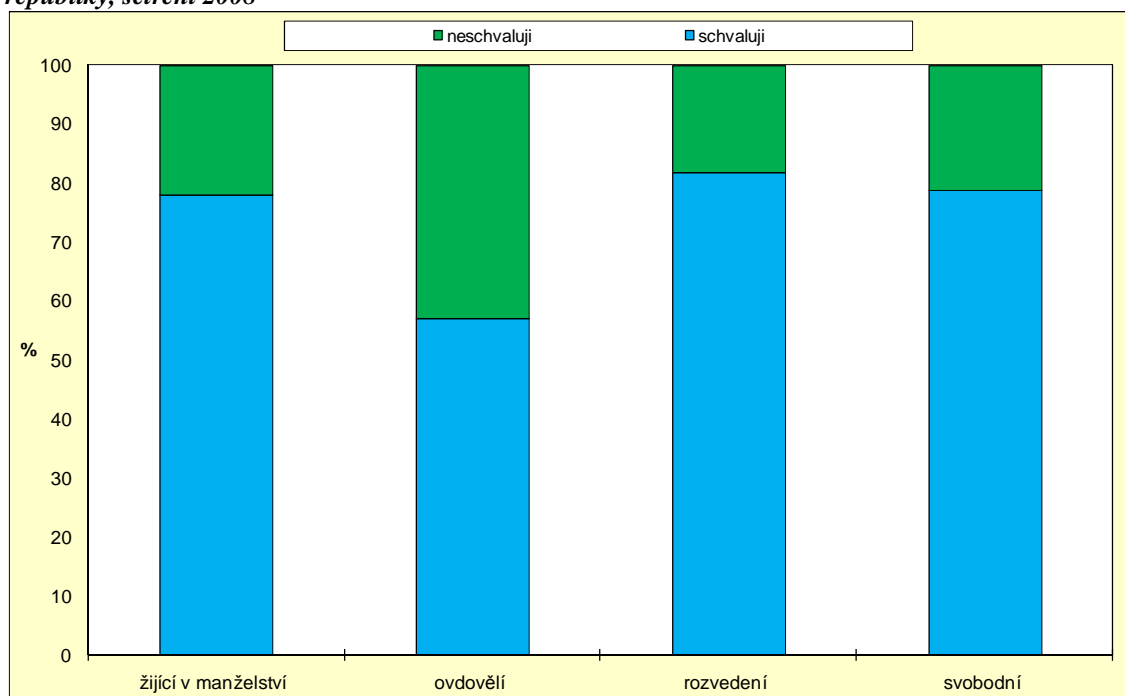
Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

Tab. 24 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti?“, šetření 1999 a 2008(v %)

	Věk	Schvaluji	Neschvaluji
1999	18–29	57	43
	30–44	53	47
	45–59	52	48
	60 +	33	67
	Celkem	49	51
2008	18–29	50	50
	30–44	56	44
	45–59	54	46
	60 +	31	69
	Celkem	45	55

Zdroj: European Values Study

Obr. 27 – Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008

Zdroj: European Values Study

4.12 Důležitost rodiny

Ve všech sledovaných letech respondenti z Nizozemska i České republiky vyjádřili více než 90-ti procentní důležitost rodiny ve svém životě (v případě uvažování kategorií velmi důležitá a dosti důležitá jako rovnocenných). V Nizozemsku bylo roku 2008 v postojích respondentů zaznamenáno zvýšení hodnoty rodiny pro život člověka na 96 % oproti 93 % v roce 1999.

Tab. 25 – Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „jak je ve Vašem životě důležitá rodina?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Velmi důležitá	Dosti důležitá	Ne příliš důležitá	Vůbec ne důležitá
1991	18–29	80	16	3	1
	30–44	89	10	1	0
	45–59	88	10	1	0
	60 +	85	13	1	1
	Celkem	86	12	2	0
1999	18–29	80	18	2	0
	30–44	86	12	2	0
	45–59	86	13	1	0
	60 +	86	12	1	0
	Celkem	85	14	1	0
2008	18 - 29	71	26	3	0
	30 – 44	87	11	1	0
	45 – 59	84	13	2	1
	60 +	83	13	3	1
	Celkem	81	16	2	0

Zdroj: Hodnoty a postoje v ČR 1991–2008

Tab. 26 – Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „jak je ve Vašem životě důležitá rodina?“, šetření 1999 a 2008 (v %)

	Věk	Velmi důležitá	Dosti důležitá	Ne příliš důležitá	Vůbec ne důležitá
1999	18–29	70	21	7	1
	30–44	83	11	5	2
	45–59	85	10	3	2
	60 +	81	12	3	4
	Celkem	81	12	5	2
2008	18–29	84	16	0	0
	30–44	87	8	4	1
	45–59	89	6	2	3
	60 +	84	12	3	2
	Celkem	86	10	3	2

Zdroj: European Values Study

4.13 Shrnutí

Analýza věnována postojům české a nizozemské populace k otázkám rodiny a manželství ukázala, že v obou zemích je v životě jedince rodina stále velmi důležitá, k odmítání manželství jako instituce nedochází, svou hodnotu stále má, ale pro mladší jedince již není tolik atraktivní. V analýze, kterou provedla Kuchařová a Petrová na základě výzkumů Populační klima a Formování rodinného života mladé generace (Kuchařová, Petrová, 1997, s. 183), se projevilo, že současně s tím, že respondenti vyjadřují vysokou hodnotu manželství a jsou i otevřenější jiným liberálnější pojetím rodinných svazků. Tato tendence se prokázala i v této analýze, kdy je v názorech českých a nizozemských respondentů jiná forma soužití než manželství akceptovatelná. Tato problematika nepochybně souvisí s rozšiřováním nesezdaných soužití. Jak uvádí například Černá (Černá, 2005, s. 87), nesezdaná soužití jsou empiricky těžko zjištělná – jejich zjišťování probíhá ve Sčítání lidu, jinak informaci mohou poskytnout právě výběrová

šetření. Z této analýzy lze odvodit, že pokud respondent jiné než manželské soužití akceptuje, bude do něj pravděpodobně i sám ochotný vstoupit. Ovšem stále zůstává otázkou, zda je nižší podíl žen i mužů, kteří vstupují do manželství, způsoben spíše slábnoucí hodnotou manželství pro mladé lidi nebo spíše nepříznivými ekonomickými podmínkami, například nižší šancí na získání vlastního bytu. Pravděpodobně se jedná o kombinaci obou faktorů.

Všeobecně se dá zhodnotit, že česká a nizozemská populace se v řadě otázek, hodnot a postojích v průběhu času přibližují. Nicméně postoje, kde se česká a nizozemská populace nejvíce lišily, se týkaly mateřství ženy jako jejího poslání a otázka rodičovství jako zodpovědnosti vůči společnosti. Odlišení je také patrné v otázce dlouhodobého vztahu jako předpokladu štěstí. Zde se jasně projevuje intenzivnější individualistická orientace nizozemské populace. V rámci české populace nejindividualističtější postoje zastávala nejmladší věková kategorie a z hlediska současného partnerského vztahu skupina svobodných. Naopak v otázce postojů k interrupcím se zdá tolerantnější česká populace oproti nizozemské, pravděpodobně se jedná o vliv celkového liberálního postoje k interrupcím zakotveného v České republice již v minulosti.

Kapitola 5

5 Závěr

Demografické chování obyvatel České republiky od devadesátých let prošlo významnou proměnou, ve srovnání s vývojem před revolučním rokem 1989 se zdá tato proměna ještě výraznější. V devadesátých letech většina ukazatelů, ať se jedná o plodnost, sňatečnost nebo další, nabývala historicky bezprecedentních hodnot. V návaznosti na tyto změny probíhaly diskuze o příčinách těchto změn, někteří zdůrazňovali dopad zhoršených ekonomických podmínek a v důsledku toho krizové chování obyvatelstva a jiní kladli důraz na přeměnu hodnotového systému české populace spojenou s nástupem opožděného druhého demografického přechodu.

Jak ukázala analýza změn v České republice a v Nizozemsku, v západních zemích (zde reprezentované Nizozemskem) probíhaly změny mnohem pozvolněji, v odlišných ekonomických podmínkách a trvalo desítky let, než dosáhly současných hodnot. Jak je zřejmé ze srovnání změn v České republice dle časové sekvence stanovené v rámci teorie druhého demografického přechodu, lze zde nalézt mnoho odlišností, tyto odlišnosti spočívají převážně v rozdílném načasování změn. Řada změn nastíněných v teorii druhého demografického přechodu se v České republice projevila prakticky současně, i když v západních zemích tyto změny probíhaly v různém časovém odstupu postupně. Nicméně s odstupem dvaceti let od prvních výraznějších projevů transformace demografického chování se Česká republika pomalu mnoha úrovněmi ukazatelů nastíněných v této práci přibližuje úrovním v Nizozemsku a ostatním zemím západní Evropy. Ovšem úhrnná plodnost dosahuje stále hodnot hluboko pod hranicí prosté reprodukce a tato úroveň je stále nižší, než úroveň typické pro západní Evropu. Zůstává otázkou, zda se Česká republika v budoucnu přiblíží intenzitám plodnosti dosahovaných v západních zemích. Ovšem i přesto se zdá být pravděpodobné, že demografické změny, které česká populace zaznamenává od devadesátých let, jsou svým charakterem podobné změnám, které proběhly v zemích západní a severní Evropy.

Na základě analýzy výsledků z výzkumu European Values Study je patrné, že svou roli v přeměně demografického chování hrála i změna hodnot a postojů české populace k otázkám

manželství a rodičovství. Srovnání tří vln výzkumů umožnilo postihnout tuto změnu, která se pravděpodobně v České republice neprojevila ihned v devadesátých letech, k posunu směrem k hodnotám individualističtějšího charakteru dochází postupně a zvláště u mladé generace, starší generace si víceméně zachovává své hodnoty, které přijala za života v době reálného socialismu. U věkové kategorie 18-29letých se projevila větší tendence považovat instituci manželství za zastaralou. Tato skutečnost by pravděpodobně mohla být jedním z faktorů, který se podílí na snižování intenzity sňatečnosti. Dále je u této věkové kategorie znatelná větší míra tolerance k jiným druhům partnerského soužití, než je manželství, což by mohlo ukazovat na větší popularitu nesezdaných soužití v české populaci. Zároveň se mezi sledovanými lety zvýšila tolerance ke svobodnému mateřství, což by mohlo souviset s rozšiřováním tohoto fenoménu v české populaci. U nejmladších respondentů se také mezi šetřeními projevil menší důraz, který kladli na důležitost dětí pro manželství. Ovšem celkově z výsledků šetření konaných v letech 1991 až 2008 nevyplývá, že by se česká populace vyznačovala odmítáním manželství či rodičovství, rodinu jako důležitou pro svůj život uvedli téměř všichni respondenti.

Z výsledků této práce je také zřejmé, že žádná země není stejná, každá má svá specifika. Tato otázka vystupuje v popředí zvláště v případě hodnot a postojů, i když nacházíme v průběhu času přibližování některých postojů v rámci české a nizozemské populace, odlišnosti zde existují, jelikož zvláště hodnoty jedince jsou ovlivněny kulturou, tradicemi, historií... A právě tyto faktory byly v každé zemi jiné a do jisté míry určují i charakter některých postojů v současnosti a tím i různým způsobem modifikují demografické chování obyvatel. Nicméně již zmíněná prudkost a dramaticnost změn v České republice nebyla pravděpodobně způsobena jen změnami v hodnotových orientacích populace. Jak vyplývá z této analýzy, změna hodnot v České republice probíhala víceméně pozvolna a v prvním roce šetření nebyl ještě znatelný výraznější příklon mladé generace k individualističtějším hodnotám, jež by mohly stát za tak prudkými změnami. Situace, která v devadesátých letech nastala, byla pravděpodobně umocněna nejistou ekonomickou a sociální situací nastolenou po transformaci centralizovaného hospodářství na hospodářství tržní. V kombinaci změn ekonomických podmínek a změn v hodnotových orientacích se v České republice nastolil zcela nový demografický model, který se postupem času stále více podobá modelu nastolenému v zemích západní Evropy.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ALEŠ, M. 1995. Několik úvah po čtyřech letech. *Demografie*. 1995, roč. 37, č. 2, s. 77–85. ISSN 0011-8265

ČERNÁ, K. 2005. Pohled na kohabitaci a rodinu v České republice a Velké Británii z hlediska Evropské studie hodnot. *Demografie*. 2005, roč. 47, č. 2, s. 87–95. ISSN 0011-8265

FIALOVÁ, L.; KUČERA, M. 1997. The Main Features of Population Development in the Czech Republic during the Transformation of Society. *Czech Sociological Review*. 1997, vol. 5, no. 1, s. 93–111. ISSN 0038-0288

FIALOVÁ, L. 2007. Sňatečnost. In *Populační vývoj České republiky 2001 - 2006*. Praha : Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2007, s. 23–30. ISBN 978-80-86561-77-6

FIALOVÁ, L. 2006. Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. *Demografie*. 2006, roč. 48, č. 2, s. 97–108. ISSN 0011-8265

HAMPLOVÁ, D. 2000. Postoje k manželství a rodičovství. In FIALOVÁ, L. (eds). *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000, s. 67 – 98. ISBN 80-85850-87-7

HAMPLOVÁ, D. 2001. Výsledky Šetření rodiny a reprodukce. In RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; PIKÁLKOVÁ, S.; HAMPLOVÁ, D. *Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2001, s. 43–70. ISBN 80-7330-004-4

HAMPLOVÁ, D. 2003. Vstup do manželství a vzdělání českých žen: generace 1952-1982. In HAMPLOVÁ, D.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; PIKÁLKOVÁ, S. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003. 108 s. ISBN 80-7330-040-0.

KALIBOVÁ, K. 2007. Rozvodovost. In *Populační vývoj České republiky 2001 - 2006*. Praha : Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2007, s. 31–38. ISBN 978-80-86561-77-6

KATRŇÁK, T. 2004. Determinanty poklesu sňatečnosti v devadesátých letech dvacátého století v České republice. *Demografie*. 2004, roč. 46, č. 4, s. 256–263. ISSN 0011-8265

KOCOURKOVÁ, J. 2007. Potratovost. In *Populační vývoj České republiky 2001 - 2006*. Praha : Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2007, s. 39–44. ISBN 978-80-86561-77-6

KOCOURKOVÁ, J. 2008. Současný "baby-boom" v České republice a rodinná politika. *Demografie*. 2008, roč. 50, č. 4, s. 240–249. ISSN 0011-8265

KOCOURKOVÁ, J. 1996. Změny reprodukčního chování české populace. *Demografie*. 1996, roč. 38, č. 4, s. 268–270. ISSN 0011-8265

KUČERA, M.; FIALOVÁ, L. 1996. *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. 99 s. ISBN 80-85950-07-3.

KUČERA, M. 1997. K interpretaci charakteristiky demografických procesů v České republice. *Demografie*. 1997, roč. 39, č. 4, s. 269–270. ISSN 0011-8265

KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. *Demografie*. 2008, roč. 50, č. 4, s. 230–239. ISSN 0011-8265

KUČERA, M. 1997 - 1998. Populační vývoj České republiky v devadesátých letech. *Geografické rozhledy*. 1997 - 1998, č. 1, s. 5–7. ISSN 1210-3004

KUCHAŘOVÁ, V.; PETROVÁ, I. 1997. K sociálním souvislostem změn v demografickém chování mladé generace. *Demografie*. 1997, roč. 39, č. 3, s. 179–189. ISSN 0011-8265

LESTHAEGHE, R. 2010. The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*. 2010, vol. 36, no. 2, s. 211–251. ISSN 0098-7921

NETHERLANDS MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS. 2003. Abortion in the Netherlands. Booklet. Dostupný také z WWW:

<<http://www.mfa.nl/contents/pages/742/abort.pdf>>

PAVLÍK, Z. 1997. V porodnosti jsme na jednom z posledních míst v Evropě. *Demografie*. 1997, roč. 39, č. 3, s. 203–204. ISSN 0011-8265

PAVLÍK, Z.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; ŠUBRTOVÁ, A. 1986. *Základy demografie*. Praha : Academia Praha, 1986. 732 s.

RABUŠIC, L. 2006. Bude česká plodnost i v budoucnu jedna z nejnižších v Evropě? In KOCOURKOVÁ, J.; RABUŠIC, L. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha :

Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2006, s. 66–80. ISBN 80-86561-93-3

RABUŠIC, L. 1996. O současném vývoji manželského a rodinného chování v ČR. *Demografie*. 1996, roč. 32, č. 3, s. 173–180. ISSN 0011-8265

RABUŠIC, L. 1997. Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii). *Demografie*. 1997, roč. 39, č. 2, s. 114–119. ISSN 0011-8265

RABUŠIC, L. 2001. Value Change and demographic behavior in the Czech Republic. *Czech Sociological Review*. 2001, vol. 9, no. 1, s. 99–122. ISSN 0038-0288

RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; KUCHAŘOVÁ, V. (eds.). 2008. *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 2008. 169 s. ISBN 978-80-86561-52-3.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2006. Být svobodnou matkou v České republice. In KOCOURKOVÁ, J.; RABUŠIC, L. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha : Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2006, s. 20–44. ISBN 80-86561-93-3

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1997 - 1998. Česká republika a druhý demografický přechod? *Geografické rozhledy*. 1997 - 1998, č. 2, s. 39–42. ISSN 1210-3004

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2001. Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě. In RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; PIKÁLKOVÁ S.; HAMPLOVÁ, D. *Diferenciacie reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2001, s. 9–24. ISBN: 80-7330-004-4

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2004. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie*. 2004, roč. 46, č. 2, s. 77–90. ISSN 0011-8265

SOBOTKA, T. 2003. Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. *Demografie*. 2003, roč. 45, č. 2, s. 77–87. ISSN 0011-8265

SOBOTKA, T.; ZEMAN, K.; KANTOROVÁ, V. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. *European Journal of Population*. 2003, vol. 19, no. 3, s. 249–277. ISSN: 0168-6577

ŠŤASTNÁ, A. 2005. Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky v mezinárodním srovnání. *Demografie*. 2005, roč. 47, č. 1, s. 21–31. ISSN 0011-8265

van de KAA, D. J. 2002. The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper 6th Welfare Policy Seminar, National Institute of Population and Social Security, Tokyo, 29 January. Dostupný také z WWW:

<http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf>

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ

Demografická příručka. 2009. Praha: Český statistický úřad. Dostupný z WWW:
<<http://czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/4032-10>>

Demografická ročenka České republiky – 2006, 2007, 2008, 2009. Praha: Český statistický úřad. Dostupný z WWW: <<http://czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/4019-10>>

European Values Study. 4 th Wave. GESIS Data Archive, Czech Republic. Dostupný z WWW: <<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>>

European Value Study. 3 th Wave. GESIS Data Archive, Netherlands. Dostupný z WWW: <<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>>

European Values Study. 4 th Wave. GESIS Data Archive, Netherlands. Dostupný z WWW: <<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>>

Human Fertility Database. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). Dostupný z WWW: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php>>

Potraty 2009. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. Dostupný z WWW: <<http://www.uzis.cz/publikace/potraty-2009>>

Rabušic, L., Hamanová, J. 2009. Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008 (pramenná publikace European Values Study). FSS MU: Brno.

Statistics Netherlands 2011. Dostupný z WWW: <<http://www.cbs.nl/en-GB/menu/home/default.htm>>

SEZNAM TABULEK

Tab. 1	Vybrané charakteristiky plodnosti žen v období 1990–2009.....	17
Tab. 2	Rozvodovost v letech 1990–2009.....	34
Tab. 3	Vyjádření souhlasu a nesouhlasu respondentů z České republiky (dle věku) k výroku manželství je zastaralá instituce v letech 1991, 1999 a 2008 (v %)	38
Tab. 4	Vyjádření souhlasu a nesouhlasu respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku manželství je zastaralá instituce v letech 1999 a 2008 (v %)	38
Tab. 5	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“, šetření 2008 (v %)	40
Tab. 6	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“, šetření 2008 (v %)	40
Tab. 7	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí“, šetření 1999 a 2008 (v %)	42
Tab. 8	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí“, šetření 1999 a 2008 (v %)	42
Tab. 9	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „jak je pro Vás důležité pro manželství dobré bydlení?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %).....	44
Tab. 10	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „jak je pro Vás důležité pro manželství dobré bydlení?“, šetření 1999 a 2008 (v %).....	44
Tab. 11	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „jak jsou podle Vás důležité pro manželství děti?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	46
Tab. 12	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „jak jsou podle Vás důležité pro manželství děti?“, šetření 1999 a 2008 (v %).....	46
Tab. 13	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „myslíte, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	48
Tab. 14	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „myslíte, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“, šetření 1999 a 2008 (v %)	48
Tab. 15	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	50

Tab. 16	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“, šetření 1999 a 2008 (v %)	50
Tab. 17	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	52
Tab. 18	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?“, šetření 1999 a 2008 (v %)	52
Tab. 19	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „mít dítě je zodpovědnost vůči společnosti“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	54
Tab. 20	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „mít dítě je zodpovědnost vůči společnosti“, šetření 1999 a 2008 (v %)	54
Tab. 21	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, není-li žena provdaná?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	55
Tab. 22	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, není-li žena provdaná?“, šetření 1999 a 2008 (v %)	56
Tab. 23	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	57
Tab. 24	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti?“, šetření 1999 a 2008 (v %)	58
Tab. 25	Vyjádření respondentů z České republiky (dle věku) k výroku „jak je ve Vašem životě důležitá rodina?“, šetření 1991, 1999 a 2008 (v %)	59
Tab. 26	Vyjádření respondentů z Nizozemska (dle věku) k výroku „jak je ve Vašem životě důležitá rodina?“, šetření 1999 a 2008 (v %)	59

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1	Vývoj úhrnné plodnosti v České republice a v Nizozemsku v období 1950–2009	15
Obr. 2	Vývoj průměrného věku matek při narození prvního dítěte a úhrnné plodnosti v České republice v období 1990–2009	18
Obr. 3	Vývoj průměrného věku matek při narození prvního dítěte v České republice a Nizozemsku v období 1950–2009	18
Obr. 4	Posun měr plodnosti podle věku žen v České republice v letech 1950–2008	19
Obr. 5	Posun měr plodnosti podle věku žen v Nizozemsku v letech 1950–2008	20
Obr. 6	Trendy plodnosti podle věku v České republice po roce 1980	21
Obr. 7	Podíl živě narozených dětí mimo manželství v České republice a Nizozemsku v letech 1950–2009	22
Obr. 8	Vývoj procenta předmanželských koncepcí v České republice v období 1950–2009	23
Obr. 9	Vývoj indexu umělé potratovosti v České republice a Nizozemsku v letech 1958 až 2009	25
Obr. 10	Vývoj intenzity plodnosti a potratovosti v České republice v období 1958–2009	26
Obr. 11	Míry umělé potratovosti podle věku v České republice v období 1987–2009	27
Obr. 12	Vývoj podílu žen užívajících hormonální antikoncepci v České republice a v Nizozemsku v letech 1970–2009	28
Obr. 13	Trendy úhrnné sňatečnosti svobodných žen v České republice a Nizozemsku v letech 1950–2009	29
Obr. 14	Vývoj průměrného věku při prvním sňatku žen v České republice a Nizozemsku v období 1950 až 2009	31
Obr. 15	Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných – ženy, Česká republika 1989 a 2009	32

- Obr. 16 Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných – muži, Česká republika 1989 a 2009.32
- Obr. 17 Trend úhrnné rozvodovosti v České republice a Nizozemsku v období 1950–2009.... 34
- Obr. 18 Podíly souhlasu a nesouhlasu s výrokem „manželství je zastaralá instituce“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008..... 39
- Obr. 19 Podíly souhlasu a nesouhlasu s výrokem „je v pořádku, když dva lidé žijí spolu, aniž by byli sezdáni“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008..... 41
- Obr. 20 Podíly souhlasu a nesouhlasu s výrokem „manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008 43
- Obr. 21 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „jak je pro Vás důležité pro manželství dobré bydlení?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008 45
- Obr. 22 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „jak jsou podle Vás důležité pro manželství děti?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008..... 47
- Obr. 23 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „myslíte, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008 49
- Obr. 24 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008 51
- Obr. 25 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření..... 53
- Obr. 26 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, není-li žena provdaná?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008 56
- Obr. 27 Vyjádření respondentů z České republiky k výroku „schvalujete nebo neschvalujete provedení potratu, nechtějí-li mít manželé další děti?“ dle stávajícího partnerského vztahu respondentů z České republiky, šetření 2008..... 58